DE GRAECORVM PRECATIONIBVS QVAESTIONES

DISSERTATIO INAVGVRALIS

QVAM AD SVMMOS IN PHILOSOPHIA HONORES
AB AMPLISSIMO PHILOSOPHORVM GISSENSIVM ORDINE
RITE IMPETRANDOS

SCRIPSIT

CAROLVS AVSFELD
SLITISENSIS

LIPSIAE
TYPIS B. G. TEVBNERI
MCMIII

Paginarum numeri iidem sunt supplementi vicesimi octavi
annalium philologorum

In cultu cuiusque gentis, cuiusque aetatis, quae rationes inter homines et deos intercedant, optime illustratur precibus cum publice tum a privatis ad deos missis. Cum vero precibus omnium populorum et quae more maiorum sancita quaeque tempore sollemniter ac rite formulis sacris concepta sunt, per saecula retineantur sacris in caerimoniis ac ritibus et paulatim antiquis formis insinuentur novae rationes, facilius possumus pervestigare atque intellegere, quo ex fonte profectae quaque via progressae sint sententiae illae rituales. Hanc in sententiam tractare mihi proposui preces Graecorum, quorum cultus atque ritus quantum et in rebus publicis et privatis valuerint nemo nescit, quantumque nostris quoque in rebus sacris adhuc vigeant magis magisque intellegimus.

Multi viri docti de precibus Graecorum disputaverunt multaque collegerunt multasque adnotaverunt rationes, quae in precatione respiciendae sunt. Imprimis *Naegelsbach: Homerische Theologie* 1840 de Homericis precibus optime disseruit, *Autenrieth* tertia curata editione 1884 cf. p. 197 sqq. nonnulla notabilia in notis attulit. Idemque *Naegelsbach: Nachhomerische Theologie* 1857 de insequenti aetate multa explicavit atque testimoniis illustravit; itemque *E. v. Lasaulx: Die Gebete der Griechen und Römer*, *ind. lect. Wirceb.* 1842 paucis paginis magnam copiam testimoniorum inter se respondentium congessit multasque rationes gravissimas perstrinxit. Praeterea adhibui *C. Fr. Hermann*: *Lehrbuch der griech. Staatsaltertümer*, tom. II *Die gottesdienstlichen Altertümer der Griechen.* 1846 § 21; *Schoemann: Griech. Altertümer* tom. II^4. 1902. p. 262 sqq. *Stengel*: *Griech. Cultusaltertümer (Handbuch* V, 2^2) 1898 p. 71 sqq., ubi summatim multa referuntur exemplisque, quae quidem in promptu sint, explicantur. Planius *L. Schmidt: Die Ethik der alten Griechen.* 1884. tom. I. p. 85 sqq. et II p. 31 sqq. de Graecorum precibus disputat atque eximia affert et de tempore inde a quinto saeculo, cuius ad explicationes saepius recurram. Attamen haud supervacaneum putavi denuo res illas sacras perquirere ita, ut ea, quae viri illi docti passim dispersa et alia ratione collecta atque paucis tantum exemplis illustrata adnotaverunt, uno tenore per nonnulla saecula persequar atque eo consilio illustrem, ut et ex precandi usu eluceat, quo modo paulatim notiones atque sententiae Graecorum ex rudimentis rationum, ut ita dicam, naturalium ad honestiores illas sententias saeculi quinti, quarti seqq. pervenerint. Sed neque omnia Graecorum scripta pervestigare

neque omnia congerere potui; itaque eas potissimum preces, quibus natura ac religio cuiusque aetatis praecipue illustratur, privatas dico, perquirere conatus sum, quae quidem immissae sint dialogis poetarum tragicorum et comicorum. Atque ut exponam rudimenta opinionum plerumque formulis sollemnibus servata, magicas preces adhibui quasi fundamentum, deinde Homericae aetatis preces collegi et quae inveniuntur in Pindari, Bacchylidis aliorumque carminibus insertae preces — hymnis exceptis. Tragicos comicosque poetas perscrutatus sum omniaque exempla eximiarum precum congessi, atque ex historicorum scriptis illius aetatis nonnulla conquisivi. Atque ut explanem, quas ad maiores et honestiores sententias, inde a quinto saeculo vigentes et sensim in preces irrepentes, Graeci petentes pervenerint, utque persequar summas opiniones gravissimasque usque ad preces christianas, rationes et doctrinas philosophorum imprimis Socraticae aetatis, Xenophontis Platonis, adieci et quae mihi exempla ex Stoicorum doctrina occurrebant, adhibui.

Sed priusquam ad precationem ipsam transgrediamur, nonnulla exponenda sunt de generibus precationum, de occasione atque tempore precandi, de diis imprimis advocatis, de usu rituque precandi. Quamquam de his potissimum rebus ab iis, qui de Graecorum precibus generaliter disseruerunt, fusius actum est, tamen exemplis a me collectis praefationis atque expositionis causa denuo illas rationes colligere, demonstrare, emendare, augere studui, ut ea, quae de precibus ipsis exponam, eo clarius intellegi possint. Iam vero primum quidem pauca praemittamus de precationum generibus. Discernuntur primo obtutu preces, quae cum actione quadam sacra coniunctae, cum sacrificiis, libationibus cet., pronuntiantur, ferme publicae, coram coetu quodam ab uno dictae; aliud genus est privatarum, quae temporis momento postulantur quaeque sine ulla actione, quocumque sunt loco, ad deos mittuntur. Sed cum haud semper accurate diversae illae rationes distingui possint, primum sequantur exempla precum, ut ita dicam, ritualium, deinde earum, quae sine actione sacra effunduntur:

Il. I 451: Chryses verba facit in sacrificio Apollini oblato. II 412: Agamemnon Iovi bovem sacrificans precatur. III 276: in iure iurando sacrificatur atque dei ab Agamemnone implorantur. VI 305: Theano Athenae vestimentum dedicans preces effundit. XVI 233: Achilles Patroclo in pugnae discrimen misso Iovem imprecatur: v. 231 cτὰc μέcῳ ἕρκεϊ, λεῖβε δὲ οἶνον οὐρανὸν εἰcανιδών; cf. alia similia: XIX 258. XXIV 308; Odyss. III 55. IV 762; Aeschyl. Choeph. (165) 125, ubi Electra patri mortuo libationem offert. v. 479 orationem illam ab Oreste et Electra in patris tumulo pronuntiatam (cf. Eurip. El. 671, Orest. 1225). Pertinent ad has preces, ut ita dicam, rituales verba ab Oreste in templo Athenae facta: Aeschyl. Eum. 235 sqq. et 287; praeterea conferantur preces apud Sophoclem laudatae: El. 634. In Euripidis fabulis egregia sunt exempla: Hec. 534.

Iph. Aul. 1570, de quibus infra p. 529 copiosius dicam; cf. Hel. 1584. El. 805.[1]) In Aristophanis fabulis huic generi tribuendae videntur preces, quas Dicaeopolis Ach. 247 ad Dionysium ante pompam sacram ineundam dirigit; cf. alias sollemnes precationes: nub. 264. vesp. 868. 875. pac. 974. Thesm. 282. v. Herond. mim. IV 1 sqq.

His exemplis genus illud precationum usitatissimarum sacrificantium satis illustretur, quae preces rituales plerumque coram populo circumstante velut exercitu (cf. exempla ex Iliade allata) coetu sollemni convocato (v. exempla ex Aristophanis comoediis congesta) pronuntiantur atque eae ab uno et qui dignitate et auctoritate antecedit — rex exercitui — sacerdos coetui — et qui sive cum eo, cui sacrificium datur — liberi cum patre mortuo — sive cum ea, quae immolatur (v. Achilles cum sponsa Iph. Aul. l. l.) vinculo quodam coniunctus est. Attamen non semper pro multis preces illae rituales ab uno proferuntur — v. Il. XVI 233 Aeschyl. Choeph. (165) 124. Eurip. El. 805 al. Quibus ab exemplis profecti ad id genus precandi et precantium pervenimus, quo pro se quisque deos adorat plerumque sine ulla sacrali actione, prout temporis momentum postulat, quodque genus praecipue in Homericis carminibus passim invenitur. Ac primum quidem homines omnibus rerum angustiis ad preces impelluntur, quibus iis ob oculos adducitur, quanta ipsi sint infirmitate et quam incerti sint rerum eventus deorum gratia auxiliove, quacumque sit ratione, non conciliatis paratisque[2]) — velut ante pugnam, in certaminis discrimine, ante mortem, post reditum, ante alium quendam conatum: oratores orationes publicas incipientes cf. Lycurg. Leocrat. 1. 2: δίκαιον, ὦ Ἀθηναῖοι, καὶ εὐϲεβῆ καὶ ὑπὲρ ἡμῶν καὶ ὑπὲρ τῶν θεῶν τὴν ἀρχὴν τῆϲ κατηγορίαϲ Λεωκράτουϲ τοῦ κρινομένου ποιήϲομαι, εὔχομαι γὰρ τῇ Ἀθηνᾷ καὶ τοῖϲ ἄλλοιϲ θεοῖϲ καὶ τοῖϲ ἥρωϲι τοῖϲ κατὰ τὴν πόλιν καὶ τὴν χώραν ἱδρυμένοιϲ . . . Demosthen. de cor. 1. πρῶτον μὲν . . . τοῖϲ θεοῖϲ εὔχομαι πᾶϲι καὶ πάϲαιϲ . . . et talia; cf. de Pericle Plutarch. Moral. 803 A; saepius in dialogis Platonicis gravis quaestio initur deorum invocatione: Plat. rep. 4, 432 C Euthyd. 275 D Krit. 108 C. Tim. 48 D. E. legg. 10, 887 C. 893 B.

Atque per saecula paulatim maiore existimatione omnium rerum divinarum per se praevalente certae normae statutae inveniuntur,

1) Accedunt apud eundem poetam preces, quas Helena Hermionae mandat solvendas in tumulo Clytaemnestrae: Orest. 115 μελίκρατ' ἄφεϲ γάλακτοϲ οἰνωπόν τ' ἄχνην, καὶ ϲτᾶϲ' ἐπ' ἄκρου χώματοϲ, λέξον τάδε κ. τ. λ. et Iphigeniae verba Iph. Taur. 170 anapaestis lugubribus, qui vocantur, expressa et carmen illud Hippolyti, quo Artemidi coronam dedicat: Hipp. 75 sqq.

2) Sed ne actam rem agam, conferas singulis illis rationibus exemplisque ab aliis congestis: *Naegelsbach, H. Th.*[3] p. 198. *N. H. Th.* p. 212 sqq. 216 sqq. *Schmidt,* l. l. II, p. 31. *Lasaulx,* l. l. p. 9. *Hermann,* l. l. § 21 not. 3 sqq. *Schoemann,* l. l. p. 262. *Stengel,* l. l. p. 73 not. 1—3.

quando quibusque locis semper dei invocandi sint, neque solum temporis momento coacti homines deos precibus adibant. Itaque simulacra, aras, templa cet. deorum praetereuntes ad precandum commoventur non solum ita, ut precaturi illo aspectu impellantur, ut ad certum quendam deum, cuius sacrum in conspectu est, preces dirigant, sed etiam ita, ut quasi lex statuatur, ne quis deorum statuas praetereat nisi precibus effusis: v. Eurip. Hipp. 88 ἄναξ, θεοὺς γὰρ δεσπότας καλεῖν χρεών, ἆρ' ἄν τί μου δέξαιο βουλεύσαντος εὖ; v. 107 τιμαῖσιν, ὦ παῖ, δαιμόνων χρῆσθαι χρεών. Attamen Hippolytus Veneris statuam neglegit, quamquam serva eum admonuit, ut precaretur sicut ipsa v. 522 sqq. et senex v. 107 sqq. fecerunt praetereuntes. Similem in modum in universum postulatur, ut abeuntes atque redeuntes deos adorent: cf. Sophocl. Ai. 823. Electr. 67. Euripid. Heracl. 599, ubi Herculem adhortatur Amphitruo: προσελθὼν νῦν πρόσειπέ θ' ἑστίαν καὶ δὸς πατρῴοις δώμασιν σὸν ὄμμ' ἰδεῖν. — Atque brevi post a Xenophonte et Platone diserte in universum praecipiebatur, ne quid ageretur nisi deis advocatis: cf. speciminis gratia: Xenoph. Oecon. 6, 1 Ἀλλὰ ταῦτα μὲν, ἔφη, ὦ Σώκρατες, καλῶς μοι δοκεῖς λέγειν κελεύων πειρᾶσθαι σὺν θεοῖς ἄρχεσθαι παντὸς ἔργου, ὡς τῶν θεῶν κυρίων ὄντων οὐδὲν ἧττον τῶν εἰρηνικῶν ἢ τῶν πολεμικῶν ἔργων. Plat. Tim. 27 C ἐπὶ παντὸς ὁρμῇ καὶ σμικροῦ καὶ μεγάλου πράγματος θεὸν ἀεί που καλοῦσιν, saepius. Frequentatur illa elocutio σὺν θεοῖς, cuius genuinam vim plane perspicias ex versu Iliaco X 290, ubi de patris rebus Athenae auxilio bene gestis Diomedes dicit: σύν σοι, δῖα θεάων, ὅτε οἱ πρόφρασσα παρέστης. cf. Aeschyl. Ag. 912 τὰ δ' ἄλλα φροντὶς οὐχ ὕπνῳ νικωμένη θήσει δικαίως σὺν θεοῖσιν ἄρμενα. 961 οἴκοις δ' ὑπάρχει τῶνδε σὺν θεοῖς, ἄναξ, ἔχειν. Choeph. 147 ἡμῖν δὲ πομπὸς ἴσθι τῶν ἐσθλῶν ἄνω, σὺν θεοῖσι καὶ γῇ καὶ δίκῃ νικηφόρῳ. Soph. Ai. 383 ξύν τοι θεῷ πᾶς καὶ γελᾷ κὠδύρεται. 764 τέκνον, δόρει βούλου κρατεῖν μέν, σὺν θεῷ δ' ἀεὶ κρατεῖν. 778 ἀλλ' εἴπερ ἔστι τῇδε θἡμέρᾳ τάχ' ἂν γενοίμεθ' αὐτοῦ σὺν θεῷ σωτήριοι. O. R. 145 ἢ γὰρ εὐτυχεῖς σὺν τῷ θεῷ φανούμεθ' ἢ πεπτωκότες. Eurip. frg. 352 N[2] ὡς σὺν θεοῖσι τοὺς σοφοὺς κινεῖν δόρυ στρατηλάτας χρή, τῶν θεῶν δὲ μὴ βίᾳ. frg. 490 σύν τοι θεῷ χρὴ τοὺς σοφοὺς ἀναστρέφειν βουλεύματ' ἀεὶ πρὸς τὸ χρησιμώτερον. Aristoph. ran. 1199 ἀλλὰ σὺν τοῖσιν θεοῖς ἀπο ληκυθίου σου τοὺς προλόγους διαφθερῶ. vesp. 1085 ἀλλ' ὅμως ἐωσάμεσθα ξὺν θεοῖς, πρὸς ἑσπέραν. Cf. Thucyd. I 86, 5 ξὺν τοῖς θεοῖς ἐπίωμεν πρὸς τοὺς ἀδικοῦντας. Xenoph. Oec. VI 1 v. l. 18. Hipparch. IX 8 σὺν θεῷ πράττειν (opponitur ἄνευ θεῶν v. Epictet. l. c. p. 509 et Trag. frag. adesp. 477 N[2] ἄνευ θεοῦ γὰρ οὐδὲ εἷς ἀνὴρ σθένει); vectig. VI 3 σὺν γὰρ θεῷ. inst. Cyr. XII 5, 77 θεοὺς χρὴ σὺν ἡμῖν ἔσεσθαι. (cf. quae *Schmidt* et alii ll. ll. afferunt.) Eadem sententia praevaluit inde ab illa aetate apud philosophos deorum cultum laudantes, ut Epictetum:

v. diss. 3, 21, 12 sqq.: ἀλλ' ἀπὸ λιμένος μὲν οὐδεὶς ἀνάγεται μὴ θύσας τοῖς θεοῖς καὶ παρακαλέσας αὐτοὺς βοηθοὺς οὐδὲ σπείρουσιν ἄλλως οἱ ἄνθρωποι, εἰ μὴ τὴν Δήμητραν ἐπικαλεσάμενοι τηλικούτου δ' ἔργου ἁψάμενός τις ἄνευ θεῶν ἀσφαλῶς ἅψεται καὶ οἱ τούτῳ προσιόντες εὐτυχῶς προσελεύσονται: v. Antonin. ἑ. ἑ. VI 23 ἐφ' ἅπασι δὲ θεοὺς ἐπικαλοῦ. καὶ μὴ διαφέρου πρὸς τὸ πόσῳ χρόνῳ ταῦτα πράξεις· ἀρκοῦσι γὰρ καὶ τρεῖς ὧραι τοιαῦται.

Hoc exemplo laudato progressi sumus ad tempora diei precationi idonea, quae praecipue commemorantur in numero precandi praeceptorum; cf. Plat. legg. X 887 E θεοῖς εὐχαῖς προσδιαλεγομένους καὶ ἱκετείαις, ἀνὰ *ἀνατέλλοντός τε ἡλίου καὶ σελήνης καὶ πρὸς δυσμὰς ἰόντων* προκυλίσεις ἅμα καὶ προσκυνήσεις ἀκούοντές τε καὶ ὁρῶντες . . .

Ad id spectant etiam praecepta Hesiodi[1]) op. 338 ἄλλοτε δὲ σπονδῇσι θύεσσι τε ἱλάσκεσθαι, ἠμὲν ὅτ' εὐνάζῃ καὶ ὅταν φάος ἱερὸν ἔλθῃ· cf. de Socrate: Plato Symp. 220 ὁ δὲ εἱστήκει μέχρι ἕως ἐγένετο καὶ ἥλιος ἀνέσχεν. ἔπειτ' ᾤχετ' ἀπιὼν προσευξάμενος τῷ ἡλίῳ.[2])

Sacro illo et magico tempore diei Pindarus quoque Pelopem precem illam praeclarissimam effundentem facit: Ol. I 73 *ἐν ὀρφνᾷ.*[3]) Xenoph. rep. Laced. XIII 2. 3 de Lycurgi temporibus observat: Θύει (ὁ βασιλεύς) μὲν γὰρ πρῶτον οἴκοι ὢν Διὶ ἀγήτορι . . . αὖ θύεται Διὶ καὶ Ἀθηνᾷ. ὅταν δὲ ἀμφοῖν τούτοιν τοῖν θεοῖν καλλιερηθῇ, τότε διαβαίνει τὰ ὅρια τῆς χώρας . . . ἀεὶ δὲ, ὅταν θύηται, ἄρχεται μὲν τούτου τοῦ ἔργου *ἔτι κνεφαῖος*, προλαμβάνειν βουλόμενος τὴν τοῦ θεοῦ εὔνοιαν.[4])

Exempla precationum collectarum perlustranti atque disponenti mirum videtur, quam *paucae* inveniantur *gratulationes*. Quod genus precationum et spectat ad maiorem opinionem consuetudinis inter deos et homines initae et plerumque hymnis et carminibus choriacis explicatur, ut *Naegelsbach* recte *N. H. Th.* p. 214 affert. — Apud Homerum vestigia quaedam, ut ita dicam, exstant: cf. Odyss. XIII 356, ubi Odysseus post reditum nymphas ita precibus adit: ‘νύμφαι νηιάδες, κοῦραι Διός, οὔ ποτ' ἐγώ γε ὄψεσθ' ὔμμ' ἐφάμην·

---

1) cf. *Schmidt*, l. l. II p. 31 et al.

2) De Persarum more cf. Herodot. VII 54 ὡς δὲ ἐπανέτελλε ὁ ἥλιος σπένδων ἐκ χρυσέης φιάλης Ξέρξης ἐς τὴν θάλασσαν εὔχετο πρὸς τὸν ἥλιον μηδεμίαν οἱ συντυχίην τοιαύτην γενέσθαι, . . cf. Tac. hist. 3, 24, ubi milites Romani, qui e Syria venerant, secundum eundem morem solem adorant: *orientem solem (uti in Syria mos est) salutavere.*

3) cf. *Usener, G. N.* p. 336 not. 9.

4) cf. *Usener, G. N.* p. 185 not. 24. 187 not. 25. — Wellhausen: *Reste arab. Heidentums.* edit. alt. p. 115: „sie opfern dem Morgenstern das Beste der Beute“, sagt Nilus, „. . . am liebsten schöne Knaben, auf zusammengetragenen Steinen, zur Zeit der Morgendämmerung.“ cf. *Dieterich: Abraxas* p. 159: „Beschwörung am frühen Morgen . . . bei Sonnenaufgang“ . . .

νῦν δ᾽ εὐχωλῆς ἀγανῇσιν χαίρετ᾽. sequuntur denuo vota et preces.[1])

Inde ab Euripidis aetate saepius laudantur gratiae deis oblatae; precibus illis a redeuntibus effusis (cf. p. 508) sensu quodam gratiae aguntur: v. Heracl. 606 δράσω τάδ᾽ εὖ γὰρ εἶπας... χρόνῳ δ᾽ ἀνελθὼν . . . οὐκ ἀτιμάσω θεοὺς προσειπεῖν πρῶτα τοὺς κατὰ στέγας. Heraclid. 869, ubi Alcmene exclamat: ὦ Ζεῦ χρόνῳ μὲν τἄμ᾽ ἐπεσκέψω κακά, χάριν δ᾽ ὅμως σοι τῶν πεπραγμένων ἔχω; cf. Elect. 563. 771. Hipp. 1169.[2])

Apud Xenophontem multa exempla praestant, quibus gratias agere iubentur homines, cf. inst. Cyr. IV 1, 2 πρῶτον μὲν τοὺς θεοὺς ἐγώ τ᾽ ἐπαινῶ[3]) ὅσον δύναμαι, καὶ ὑμεῖς δὲ πάντες, οἶμαι· νίκης τε γὰρ τετυχήκαμεν καὶ σωτηρίας τούτων μὲν οὖν χρὴ χαριστήρια, ὧν ἂν ἀεὶ ἔχωμεν, τοῖς θεοῖς ἀποτελεῖν. v. VII 5, 32. Ages. XI 2. cf. Herodot. IV 136 θεοῖσί τε καὶ Σκύθῃσι εἰδότες χάριν. Plutarch. Mor. 349 F. et *Naegelsbach, N. H. Th.* p. 214. *Schmidt,* l. l. II p. 38 sqq. Apud oratores item talia inveniuntur, ut *Meuss, Fleckeis. Jahrb.* 139 (1899) p. 464. 65 adnotat: Demosth. I 10. XV 2. prooim. 24. Dein. III 11 (Demosth. XVIII 238 mente quidem, 86, 216 actione). Herond. mim. IV 1 sqq.

In eligendo deum, qui singulis occasionibus invocetur, varia sunt respicienda; primum quidem multum interest, id quod per se intellegitur, cuius ad provinciam pertineant petita:

Ad Apollinem verba faciunt Graeci pestem deprecantes Il. I 351 (cf. I 37 v. p. 515) Odysseus in mari iactatus deum maris invocat. Odyss. V 445. Penelope mortem ab Artemide petit. XX 61 Iupiter, ut signum det, rogatur XX 98. 112; Aeschyl. Sept. 69 Eteocles Iovem et deos urbis cet. imprecatur, ut urbem servent. Choeph. init. (cf. 165. 124 sqq. 479) inferi dei implorantur ulciscendi causa, cf. Eumen. 94. Sophocl. Ai. 831 sqq. Electr. 118. Euripid. Alc. 163 Hestia, ut liberos tueatur. Helen. 1584 Poseidon et Nereides, ut mare prosperum reddant. cf. Iph. Taur. 269 saepius. Itaque planius explicatur, quem ad deum dirigantur, cuiusque in

1) De testimoniis Homericis cf. *Naegelsbach, H. Th.*[3] p. 198. *Hermann,* l. l. § 24 not. 4 (p. 107). *Stengel,* l. l. p. 72 not. 33.

2) His locis addam aliud testimonium: Hel. 1447 κέκλησθέ μοι, θεοί, πολλὰ χρηστ᾽ ἐμοῦ κλύειν καὶ λυπρὰ . . . librorum lectionibus contra Kirchhoffii, Nauckii, Weckleinii sententias retentis atque hunc in modum explicatis: iam saepe, dei, a me invocati estis, ut et iucunda et tristia audiatis; cum χρηστὰ vim „utilia" neque ex sententiarum connexu neque ex insequenti voce ἐμοῦ habere possit, et vim per se habere liceat „iucunda", cf. Medea 601 ubi χρηστὰ et λυπρὰ hac vi opponuntur, concludendum mihi videtur imprecantes-gratias egisse deis ita, ut iucunda audirent.

3) De voce ἔπαινος cf. *Schoemann,* l. c. p. 262 not. 2 εὐχαὶ a Platone legg. VII 801 explicantur: παρὰ θεῶν αἰτήσεις, 415 B εὐχή, αἴτησις ἀνθρώποις ἀγαθῶν ἢ δοκούντων περὶ θεῶν. cf. Euthyphr. 14 B Xenoph. conviv. 2, 1 ὡς δ᾽ ἀφῃρέθησαν αἱ τράπεζαι καὶ ἐσπείσαντο καὶ ἐπαιάνισαν.

rei angustiis. v. Xenoph. Cyneg. VI 13 εὐξαμένῳ τῷ Ἀπόλλωνι καὶ τῇ Ἀρτέμιδι τῇ Ἀγροτέρᾳ . . . Arrian. Cyneg. 34.[1])

Praeterea ratio habenda est, quonam cum deo precantes vinculo quodam[2]) coniuncti sint:

velut Odysseus eiusque gens saepe Athenae supplicat: cf. Il. X 278. 460. XXIII 770. Odyss. II 260. IV 762. VI 323. Euripid. Rhes. 608. Cycl. 350; vel filius deum patrem advocat.: Achilles matrem Il. I 352. Cyclops Poseidonem Odyss. IX 528. Theseus eundem deum. Eurip. Hipp. 887. 1169; cf. Pind. Olymp. VI 58 de Iamo: ἐκάλεσσε Ποσειδᾶν' εὐρυβίαν, ὃν *πρόγονον*, καὶ τοξοφόρον Δάλου θεοδμάτας σκοπόν . . . Isth. V 41 Heracles Iovem patrem pro Telamone orat. Bacchyl. XVI 53 verba Minos facit ad Iovem: Ζεῦ *πάτερ*, ἄκουσον. εἴπερ μ[ε κούρ]α Φοίνισσα λευκώλενος σοὶ τέκε. Huc spectant preces a sacerdote ad deum, cui servit, effusae: cf. Il. I 37 Chryses ad Apollinem. VI 305 Theano ad Athenam. Eurip. Iph. Taur. 1082. 1398 Iphigenia ad Artemidem. Eundem fere in modum diiudicandum est, quod Glaucus ad Apollinem preces mittit, quasi patrium; venerat enim Glaucus e Lycia, terra illa vera lucis, ubi Apollo imprimis colebatur. cf. *Usener, G.N.* p. 190 sqq. Ita saepius leguntur exempla, quibus illustratur singulos viros cum deo quodam artissime coniunctos esse: cf. Aeschyl. Sept. 448. de Polyphontis et Eurip. Hipp. de Hippolyti amicitia cum Diana inita. Atque Diomedem eiusque maiores cum Pallade arte cohaerere eodem quo Odysseus vinculo privato ex Iliados versibus: V 115. X 284 elucet. Huc quadrant praeterea preces Aeschyli mysteriis initiati ad Cererem datae: Aristoph. ran. 886 et v. 892 Euripidis verba: αἰθὴρ *ἐμὸν βόσκημα*; iudicum ad Lycum heroem cf. vesp. 389 c. schol. et ad *Δία βούλαιον* et Ἀθηνᾶν βουλαίαν cf. Antiph. π. τ. Χορευτ. 45.

Praeterea addam causam haud ita parvi momenti a *Naegelsbacho* et aliis laudatam exemplisque exstructam: sacrum quoddam, quod non multum abest, persaepe ad eligendum deum impellit:

Odysseus invocat nymphas; Odyss. XIII 356 Aegisthus easdem deas Eurip. El. 805. cf. Soph. El. 635. 1376. Eurip. Suppl. init. Hipp. 116. 522 v. p. 508. Eadem de causa Phoen. 1365 ad Heram, βλέψας πρὸς Ἄργος, 1373 ad Athenam (cf. schol.) preces diriguntur. Idem valent verba Herodot. VII 191. VIII 64. Socratis preces ad Panem: Plat. Phaedr. 279 B. C.[3]) Neque omittam aliam rationem apud Graecos vigentem; utebantur saepius, cum dubitabant quem

---

1) Fusius de illa parte, quis deus imploretur, imprimis *Schmidt*, l. c. II p. 34 sqq. disputat; de exemplis Homericis conferas *Naegelsbach*, l. l. p. 216 sqq. de Euripideis: *Fr. Lübker: Zur Theologie und Ethik des Euripides* (Prg. Parchim 1863) p. 12. 13.

2) cf. *Naegelsbach*, l. l. p. 217.

3) cf. Phileb. 65 B v. p. 515.

ad deum preces dirigerent, oraculis: cf. Herodot. VII 178. 189. Xenoph. Anab. III 1. 6.[1])

Ex normis illis in eligendo deo generaliter statutis satis dilucide apparet, quam multi ac diversi dei in auxilium vocentur. Attamen nonnulla animadverti possunt, qui potissimum dei a singulis scriptoribus singulis temporibus invocati sint. Si preces carminum Homericae aetatis perlustramus, tria illa numina, Iovem Athenam Apollinem, praecipue advocari videmus:

Ζεύς: Il. II 412. III 298. 320. 350. 365. VII 179. 202. VIII 236. XV 372. XVI 233. XVII 645. XIX 270. XXI 273. XXIV 308. Odyss.: VII 331. XX 97. 112.[2]) Ἀθήνη: Il. V 115. VI 304. X 278. 283. 460. XXIII 769. Odyss. II 261. III 380. IV 762. VI 323. Ἀπόλλων: Il. I 37. 451. XVI 513. Qui tres dei in trinitatem, ut ita dicam, coniuncti in formula illa, ut suspicari, licet antiquissima, qua ea, quae optantur, nullo modo fieri posse significatur, apud Homerum usitatissimi sunt: αἲ γὰρ Ζεῦ τε πάτερ καὶ Ἀθηναίη καὶ Ἄπολλον cf. Il. II 371. IV 288. VII 132 saepius[3]), quam formulam *L. Schmidt*, l. l. II 35 legitimum initium sollemnis praecationis fuisse existimat.[4]) Eandem trinitatem quasi legitimam laudat Plat. Euthyd. 302 C. D.: εἶτα τοῖς ἄλλοις, ἔφη, Ἀθηναίοις οὐκ ἔστι Ζεὺς ὁ πατρῷος; οὐκ ἔστιν, ἦ δ' ἐγώ, αὕτη ἡ ἐπωνυμία Ἰώνων οὐδενί, οὐθ' ὅσοι ἐκ τῆσδε τῆς πόλεως ἀπῳκισμένοι εἰσὶν οὐθ' ἡμῖν, ἀλλ' Ἀπόλλων πατρῷος διὰ τὴν τοῦ Ἴωνος γένεσιν· Ζεὺς δ' ἡμῖν πατρῷος μὲν οὐ καλεῖται, ἕρκειος δὲ καὶ φράτριος, καὶ Ἀθηναίη φρατρία ἀλλ' ἀρκεῖ γε, ἔφη ὁ Διονυσόδωρος: ἔστι γάρ σοι, ὡς ἔοικεν, Ἀπόλλων τε καὶ Ζεὺς καὶ Ἀθηνᾶ. πάνυ ἦν δ' ἐγώ. οὔκουν καὶ οὗτοι σοὶ θεοὶ ἂν εἶεν; ἔφη. Atque apud Demosthenem XXI 198 illa trinitas quasi formula legitima legitur: νὴ τὸν Δία καὶ τὸν Ἀπόλλω καὶ τὴν Ἀθηνᾶν. Maximus Tyrius in fine capitis undecimi, quo de sententia εἰ δεῖ εὔχεσθαι disputatur,

---

1) cf. *Schmidt*, l. l. II, p. 37. 38.

2) Memoratu dignum videtur, quod plurimae preces et publicae et privatae ad Iovem directae a regibus exclamantur. In brevibus invocationibus per dialogos dispersis, quae quidem non sint exclamationes stupentium vel admirantium, quibus in exclamationibus Apollo appellatur, ut *Wilamowitz*, *Heracl.*[2] ad vss. 538 et 821 ad ὦ Φοῖβε adnotat, certae quaedam leges constitutae sunt. Apud Aristophanem tales formulae affirmationis vel admirationis ex sermone cotidiano, ut videtur, desumptae passim laudantur atque scholia normas illas deorum advocandorum accuratius explicant. cf. *Ziebarth,- de iure iurando in iure Graeco. Diss. Gotting. 1892* p. 6 sqq., ubi omnes fere loci ad hanc rem pertinentes collecti inveniuntur.

3) cf. *Naegelsbach, H. Th.* p. 108 § 81.

4) In eandem fere sententiam iudicant: *Lasaulx, l. l.* p. 5 not. 13. *Naegelsbach,* l. l. p. 108. *Stengel,* l. l. p. 72 not. 6.

precatur hunc in modum: ὦ Ζεῦ καὶ Ἀθηνᾶ καὶ Ἄπολλον, ἐθῶν ἀνθρώπων ἐπίσκοποι . . .[1])

E numero aliorum deorum advocatorum, quos omnes singulos enarrare supervacaneum videtur, et Poseidonem Odyss. III 55. IX 528, Artemidem: Odyss. XX 60 nymphas: Odyss. XIII 355. XVII 240 et rituales illas formulas commemorem, quibus deis advocatis ad longe aliam quandam et genuinam et vulgarem seriem deorum et quasi a ceteris rationibus carminum Homericae aetatis alienam descendimus. Il. III 276 sqq. Ζεῦ πάτερ Ἴδηθεν μεδέων, κύδιστε μέγιστε, ἠέλιος δ᾽ ὃς πάντ᾽ ἐφορᾷς καὶ πάντ ἐπακούεις καὶ ποταμοὶ καὶ γαῖα καὶ οἳ ὑπένερθε καμόντας ἀνθρώπους τίνυσθον ὅτις κ᾽ ἐπίορκον ὀμόσῃ. et XIX 258 ἴστω νῦν Ζεὺς πρῶτα, θεῶν ὕπατος καὶ ἄριστος, Γῆ τε καὶ Ἠέλιος καὶ Ἐρινύες, αἵ θ᾽ ὑπὸ γαῖαν ἀνθρώπους τίνυνται, ὅτις κ᾽ ἐπίορκον ὀμόσῃ.[2])

Longe aliter res se habet posteriore aetate, apud poetas, tragicos et comicos quos quidem praecipue adhibeam: permulti dei atque deae invocantur, singuli et coniuncti, sicut argumentis singularum fabularum postulatur. Quo fit, ut apud Aeschylum et Sophoclem plerumque dei inferi et patrii, mortui advocentur:

Sept. 69 ὦ Ζεῦ τε καὶ Γῆ καὶ πολισσοῦχοι θεοί, Ἀρά τ᾽ Ἐρινὺς πατρὸς ἡ μεγασθενής. Choeph. 1 Ἑρμῆ χθόνιε. v. 124. 139 καὶ σὺ κλῦθί μου, πάτερ. v. 479. Eum. 115 ὦ κατὰ χθονὸς θεαί. Soph. Ai. 831 Ζεῦ . . . πομπαῖον Ἑρμῆν . . . ταχεῖαι ποίνιμοί τ᾽ Ἐρινύες . . . Ἥλιε . . . Θάνατε, Θάνατε . . . El. 67 ὦ πατρῷα γῆ θεοί τ᾽ ἐγχώριοι. 110 ὦ δῶμα Ἀίδου καὶ Περσεφόνης, ὦ χθόνι᾽ Ἑρμῆ καὶ πότνι᾽ Ἀρὰ σεμναί τε θεῶν παῖδες Ἐρινύες. v. O. C. 84.

In Euripidis et Aristophanis fabulis item multi ac varii dei et deae invocantur et maxima et inferiora numina, quae enumerare longum est, quaeque nullo modo certa quadam ratione comprehendi possunt.[3])

Iam vero satis superque mihi dictum videtur in universum de generibus precationum, de occasione precandi, de diis potissimum

---

1) Fortasse hic afferre licet haec: Aeschyl. Eum. 756 καί τις Ἑλλήνων ἐρεῖ, ‚Ἀργεῖος ἀνὴρ αὖθις ἔν τε χρήμασιν οἰκεῖ πατρῴοις, Παλλάδος καὶ Λοξίου ἕκατι καὶ τοῦ πάντα κραίνοντος τρίτου σωτῆρος, ὃς πατρῷον αἰδεσθεὶς μόρον σῴζει με μητρὸς τούσδε συνδίκους ὁρῶν᾽. et Iulian. orat. VII (2) 32 C καὶ ὁ νεανίσκος, Ἀλλ᾽ ὦ μέγιστε, εἶπεν, Ἥλιε καὶ Ἀθηνᾶ, σέ τε καὶ αὐτὸν ἐπιμαρτύρομαι τὸν Δία χρῆσθέ μοι πρὸς ὃ με βούλεσθε.

2) Similiter dei coniunguntur: Aesch. Prometh. 88 sqq. cf. *Meuss*, l. l. p. 474. 75. *Ziebarth*, l. l. p. 22 sqq. *Hirzel*, *Der Eid* 127. *Papyr. Oxyrh.* I 48 et 49.

3) Neque, ut ad finem praefationis perveniam, planius de formulis illis, θεῶν τις, θεοὶ πάντες καὶ πᾶσαι neque de similibus sententiis seriem deorum advocandorum continentibus, ut θεοὶ κοινοί Herodot IX 90 saepius, disserere mihi proposui. De oratoribus cf. *Meuss*, l. l. p. 460 et appendic. p. 574. 75 et *Kuehnlein, de vi et usu precandi et iurandi formulis apud decem oratores Atticos. Prg. Neustadt a. d. H.* 1882 p. 9. 24. 25. 42. 43.

imploratis; neque copiosius de aliis[1]) rebus ad expositionem pertinentibus explanem nisi de more quodam non satis diserte explanato ab iis, qui de precandi usu disputaverunt: Saepius commemorantur petentes clara voce preces effudisse: cf. Il. I 450 Χρύσης *μεγάλ'* εὔχετο *v.* III 275. VIII 347 μεγάλ' εὐχετόωντο ἕκαστος, v. XV, 369 et Schol. Bekk. ad. I 450 . . . ὅτε κατηρᾶτο, ἡσυχῇ ηὔχετο. Schol. ad I 35 ἀπάνευθε κιών: ἵνα μὴ ἀκούσωσιν οἱ πολέμιοι cet. Odyss. V 444 c. schol. cf. La Rochei editionem ad III 275; cf. verba Aiantis Il. VII 193 ἀλλ' ἄγετ' ὄφρ' ἂν ἐγὼ πολεμήια τεύχεα δύω, τόφρ' ὑμεῖς εὔχεσθε Διὶ Κρονίωνι ἄνακτι σιγῇ ἐφ' ὑμείων, ἵνα μὴ Τρῶές γε πύθωνται . . . quo ex loco minime concludi posse mihi videtur in universum σιγῇ implorari deos, ut *Schoemann,* l. l. p. 265 putat, sed e contrario, etsi me non fugit Il. I 450. III 275 unum pro multis advocata contione verba facere atque ita facilius morem illum clara voce precandi intellegi posse.[2]) Apud Diogenem Laertium IV 171 p. 416 D scriptum legimus praeceptum Pythagoricorum μετὰ φωνῆς εὔχεσθαι, qui locus ita explanatur: ὅτι δικαίας ἐβούλοντο εἶναι εὐχὰς ἃς οὐκ ἄν τις αἰδεσθείη ποιεῖσθαι πολλῶν συνειδότων.[3]) *Stengel* l. l. p. 72 morem illum cognosci posse ex humana ratione atque existimatione deorum putat, idemque fere exstimat *Hermann* l. l. § 21 not. 17. 18. Sed summi momenti mihi esse videtur, quod *Lasaulx* l. l. p. 5 not. 8 vim verborum εὐχή, εὔχεσθαι: *clara voce pronuntiare* explicans perstringit: *„lautes feierliches Sprechen, nach der Ansicht der Alten, dafs im Worte die stärkste Magie liege."* Immo vero haec genuina vis praecepti clara voce precandi papyris magicis illustratur: cf. *Dieterich,* papyr. mus. Lugd. Bat. πάσῃ φωνῇ. *Abraxas* p. 3. 4. 16. πάσῃ φωνῇ. v. de vi magica vocis clarae: Heim, *incantamenta graeca et latina* p. 465. *Lehmann-Petersen: Aberglaube u. Zauberei* p. 47. Atque ita denuo ad genuinam vim magicam et in precibus pervulgatam descendimus.

Haec satis multis verbis expositionis causa praefatus ad preces ipsas pervenimus; ac primum pauca explicemus de dispositione, quam ut eo facilius perspicias, afferam nonnulla exempla eximia e numero precationum his in quaestionibus tractatarum. Plerumque sunt divisae preces in tres partes, quarum una comprehendit in-

---

1) De gestibus, de verbis precandi, quorum ex numero praecipue urgeam vocem ἀρᾶσθαι saepe apud Homerum, postea raro usitatam, et verba καλεῖν, ἐπικαλεῖν, προσκαλεῖν, quorum de genuina vi imprimis magica infra p. 519 pauca afferam — cf. *Sittl*, *Gebärden der Griechen und Römer* p. 172 sqq. et viros doctos supra laudatos.

2) cf. praecepta Oedipodi a choro data: l. c. 486 ὥς σφας καλοῦμεν Εὐμενίδας ἐξ εὐμενῶν στέρνων δέχεσθαι τὸν ἱκέτην σωτήριον, αἰτοῦ σύ τ' αὐτός, κ' εἴ τις ἄλλος ἀντὶ σοῦ, ἄπυστα φωνῶν μηδὲ μηκύνων βοήν, ἔπειτ' ἀφέρπειν ἄντροφος.

3) cf. Pers. II 5: *tacita libavit* acerra, Schol. ideo palam non erant, *ne iniqua eorum petitio audiatur.* cf. *O. Jahn,* ad hunc locum in editione commentario instructa.

vocationem, altera semper fere media, si modo ab ceteris partibus accuratius secerni potest, omnia continet, ut generaliter dicam, quae neque ad invocationem neque ad tertiam partem, preces ipsas, pertinent; ut facile tres illas partes cognoscas, hanc precem Homericam, quam infra saepius repetam, conferas: Il. I 37 κλῦθί μοι, ἀργυρότοξ', ὃς Χρύσην ἀμφιβέβηκας Κίλλαν τε ζαθέην, Τενέδοιό τε ἶφι ἀνάσσεις, Σμινθεῦ; pars altera: εἴ ποτέ τοι χαρίεντ' ἐπὶ νηὸν ἔρεψα ἢ εἰ δή ποτέ τοι κατὰ πίονα μηρί' ἔκηα ταύρων ἠδ' αἰγῶν, τόδε μοι κρήηνον ἐέλδωρ; tertia pars: τίσειαν Δαναοὶ ἐμὰ δάκρυα σοῖσι βέλεσσιν. Huius partitionis rationem secutus postea agam: primum de invocatione, quae dei nomina epithetis et additamentis aucta omnibus temporibus appellantur: cf. infra 521 cf. Soph. El. 110 ὦ δῶμ' Ἀίδου καὶ Περσεφόνης ὦ χθόνι' Ἑρμῆ καὶ πότνι' Ἀρὰ σεμναί τε θεῶν παῖδες Ἐρινύες, αἳ τοὺς ἀδίκως θνῄσκοντας ὁρᾶθ' αἳ τοὺς εὐνὰς ὑποκλεπτομένους ἔλθετ' ἀρήξατε, τίσασθε πατρὸς φόνον ἡμετέρου, καί μοι τὸν ἐμὸν πέμψατ' ἀδελφόν, μούνη γὰρ ἄγειν οὐκέτι σωκῶ λύπης ἀντίρροπον ἄχθος. Aristoph. vesp. 875 ὦ δέσποτ' ἄναξ γεῖτον Ἀγυιεῦ τοὐμοῦ πρόσθεν προπυλαίου, δέξαι τελετὴν καινήν, ὦναξ, ἣν τῷ πατρὶ καινοτομοῦμεν· παῦσον τ' αὐτοῦ τοῦτο τὸ λίαν στρυφνὸν καὶ πρίνινον ἦθος, ἀντὶ σιραίου μέλιτος μικρὸν τῷ θυμιδίῳ παραμίξας . . .

Deinde de altera parte epica, qua multa ac varia continentur, quae etsi infra copiose demonstrabimus, hoc quoque loco non multis testimoniis diffuse proponamus: cf. p. 525. Odyss. III 380 ἀλλά, ἄνασσ', ἵληθι, δίδωθι δέ μοι κλέος ἐσθλόν, αὐτῷ καὶ παίδεσσι καὶ αἰδοίῃ παρακοίτι, σοὶ δ' αὖ ἐγὼ ῥέξω βοῦν ἦνιν, εὐρυμέτωπον ἀδμήτην, ἣν οὔ πω ὑπὸ ζυγὸν ἤγαγεν ἀνήρ, τήν τοι ἐγὼ ῥέξω χρυσὸν κέρασιν περιχεύας. cf. Eurip. Hec. 534. Iph. Aul. 1570 p. 529. Hel. 1441 ὦ Ζεῦ, πατήρ τε καὶ σοφὸς κλῄζει θεός, βλέψον πρὸς ἡμᾶς καὶ μετάστησον κακῶν. ἕλκουσι δ' ἡμῖν πρὸς λέπας τὰς συμφορὰς σπουδῇ σύναψαι. κἂν ἄκρᾳ θίγῃς χερί, ἥξομεν ἵν' ἐλθεῖν βουλόμεσθα τῆς τύχης. ἅλις δὲ μόχθων, οὓς ἐμοχθοῦμεν πάρος . . .; postremo de tertia parte, prece ipsa; atque eam quoque nonnullis exemplis explicationis causa ostendam: cf. Aeschyl. Sept. 69 ὦ Ζεῦ τε καὶ Γῆ καὶ πολλισσοῦχοι θεοί, Ἀρά τ' Ἐρινὺς πατρὸς ἡ μεγασθενής, μή μοι πόλιν γε πρέμνοθεν πανώλεθρον ἐκθαμνίσητε δῃάλωτον, Ἑλλάδος φθόγγον χέουσαν, καὶ δόμους ἐφεστίους· ἐλευθέραν δὲ γῆν τε καὶ Κάδμου πόλιν ζυγοῖσι δουλίοισι μήποτε σχεθεῖν· γένεσθε δ' ἀλκή· ξυνὰ δ' ἐλπίζω λέγειν· πόλις γὰρ εὖ πράσσουσα δαίμονας τίει; et Plat. Phaedr. 279 B. C ὦ φίλε Πάν τε καὶ ἄλλοι ὅσοι τῇδε θεοί, δοίη τέ μοι καλῷ γενέσθαι τἄνδοθεν ἔξωθεν δ' ὅσα ἔχω, τοῖς ἐντὸς εἶναί μοι φίλια. Πλούσιον δὲ νομίζοιμι τὸν σοφόν· τὸ δὲ χρυσοῦ πλῆθος εἴη μοι ὅσον μήτε φέρειν μήτε ἄγειν δύναιτ' ἄλλος ἢ ὁ σώφρων.

I.

His exemplis, ut cuiusque partis precationis et cuiusque aetatis proprietates illustrentur atque in contextu proponantur, laudatis, transeamus nunc ad fusiorem explicationem invocationum deorum. primum quidem agemus de formulis invocationi nominis dei ipsius Ac saepius praemissis aut preces ipsas incipientibus. Quae quidem formulae omnibus temporibus usurpatae hanc fere vim praebent:

audiendi, videndi, veniendi:

κλῦθι: Il. I 37. 451. V 115. X 278. XVI 514. XXIII 770. Odyss. II 262. III 55. IV 762. V 445. VI 324. IX 528. κέκλυθι: Il. X 284. κλύε: Soph. El. 1376. κλύετέ μου: Eurip. Phoeniss. 605. ἄκουσον: Odyss. VI 325. Aeschyl. Choeph. 500. ἄκουε: Soph. El. 643. εἰσάκουσον: Eurip. Orest. 1234 saepius. ἴδοι: Aeschyl. Suppl. 206. ἴδοιτο: 210. ἐπίδοι: Suppl. 1. Sept. 485. ἐπιδέτω: Suppl. 145. θεωρὸς . . . γενοῦ: Choeph. 246. βλέψον πρὸς ἡμᾶς: Eurip. Hel. 1442 saepius.[1]) ἐλθέ: Il. XXIII 770 κλῦθι θεὰ ἀγαθή μοι ἐπίρροθος ἐλθὲ ποδοῖιν. ἔλθοι: Aesch. Eum. 297. μολεῖν ἀρωγόν: 289. ἐλθεῖν ἀρωγούς: Soph. O. C. 1012. σωτῆρας . . . μολεῖν: Phil. 737. v. Eurip. Orest. 1226. ἱκοῦ: 1231. ἔλθετ᾽: Soph. El. 115. ἐλθέ: Eurip. El. 680. cf Hec. 536. Cycl. 602. Heracl. 494. Aristoph. nub. 269. Thesm. 1155 passim. φάνηθι: Eurip. Heracl. 494. Rhes. 370. v. Soph. Ai. 696. Eurip. Bacch. 1017. φάνηθι ταῦρος. Hipp. 528 φανείης.

Quibus exemplis ex ingenti numero invocationum collectis[2]), si consideramus, quae formulae rituales vim maxime genuinam atque minimam deorum existimationem praebeant, primo obtutu elucet formulis audiendi et videndi, quibus deus, ut quasi de caelo animum ad res humanas adhibeat, admonetur, maiorem deorum eorumque naturae opinionem significari quam verbis veniendi.[3]) Atque ut eo clarius edoceamur, quam proprie hae voces veniendi intellectae sint, conferamus preces magicas, quae nobis papyris traditae sunt. His enim formulae antiquissimae, quae omnibus temporibus vigebant, servatae sunt, et vetustissimae opiniones magicae explicantur, quibus deus invocatur, ut intret in precantem atque eo modo petens deus ipse fiat. cf. *Greek Papyri in the Brit. Mus.* ed. *Kenyon* 1893 p. 116 pap. CXXII ad Hermem: [ἐλθ]έ μοι κύριε Ἑρμῆ ὡς τὰ βρέφη εἰς τὰς (τα Pap.) κοιλίας τῶν γυναικῶν, ἐλθέ μοι κύριε Ἑρμῆ σύναγον . . . vs. 14 ἐλθέ μοι . . . vs. 84 cum alia formula magica[4]) ἤδη ἤδη ταχὺ ταχὺ ἐν τῇ νυκτὶ ταύτῃ ἐλθέ.

---

1) cf. *Usener, Götternamen* p. 59 not. 7. *Lübcker: Sophocleische Theologie u. Ethik.* I (1851) p. 18 sqq.

2) De his formulis in hymnis usitatissimis v. *Adami: de poet. scaen. graec. hymn. sacr. imitator.* Jahrb. f. cl. Ph. Suppl. XXVI. p. 221 sqq.

3) cf. formulas invocandi supra allatas ἐπικαλεῖσθαι προσκαλεῖν cet. — quarum ad sententiam interpretandam copiosius revertar infra p. 517 sqq.

4) cf. *Adami,* l. c. p. 220 not. 3.

Cf. praeterea *Dieterich*, Papyr. mag. mus. Lugdun. Bat. (Jahrb. f. class. Philol. Suppl. XVI) p. 803, XVIII 6: εἴcελθε, κύριε καὶ χρηματιcον . . . εἰcελεύcεται θεόc. *Abraxas* p. 185, 3 εἴcελθε καὶ ἐπάκουcόν μοι . . . 5 εἰcελθόντοc δὲ τοῦ θεοῦ μὴ ἐνατένιζε τῇ ὄψει . . . His formulis non solum petitur, ut veniat, sed etiam deus cogitur: cf. Papyr. Par. (*Wessely*) v. 709 μένε cὺν ἐμὲ (sic!) ἐν τῇ ψυχῇ μου. 3106 ἐλθὲ δέ ποτε, θεέ, καὶ λέγε ἐν ἀνάγκῃ. v. Papyr. mag. mus. Lugdun. Bat. IV 8 ὁ δὲ ἐπάναγκοc, δεῦρό μοι πήξαc τὸν Δ τῇ cεαυτοῦ δυνάμει.[1]) Eandem vim magicam reperimus in precatione a Pelope ad Poseidonem effusa, quam Pindarus Ol. I 73 memoriae tradit: ἐγγὺc ἐλθὼν πολιᾶc ἁλὸc οἶοc ἐν ὄρφνᾳ ἄπυεν βαρύκτυπον Εὐτρίαιναν. ὁ δ' αὐτῷ πὰρ ποδὶ cχεδὸν φάνη, τῷ μὲν εἶπε.[2])

His formulis praemissis vel additis, quibus iterum ad rem magicam pervenimus, nomen dei appellatur aut nonnunquam nomen „dei certi"[3]) epitheti loco usurpatur vel alio modo deus significatur, ut exempli gratia in carminibus Homericis Athena: Διὸc τέκοc — Ἀτρυτώνη: Il. V 115, X 284. Odyss. IV 762. VI 324. Διὸc τέκοc[4]): Il. X 278. θεά: Il. XXIII 770. ἄναcca: Odyss. III 380. Apollo invocatur: ἀργυρότοξε: Il. I 37. 451. ἄναξ: Il. XVI 514. 523. v. *Usener*, l. c. p. 221 not. 6. Ἀγυιεῦ: Aristoph. vesp. 875. Apud Aeschylum Eum. 115 Erinyes: ὦ κατὰ χθονὸc θεαί; a Sophocle O. C. 84 eaedem deae ὦ πότνιαι δεινῶπεc, v. 106 ὦ γλυκεῖαι παῖδεc ἀρχαίου Σκότου; ab Euripide Hecab. 534 Achilles ὦ παῖ Πηλέωc; Iph. Aul. 1570 Artemis: ὦ παῖ Ζηνὸc ὦ θηροκτόνε[5]) invocantur; eadem dea Iph. Taur. 1398 ὦ Λητοῦc κόρη. Athena: Phoen. 1373 ὦ Διὸc κόρη. Aphrodite: Hel. 1098 κόρη Διώνηc, Κύπρι. Hipp. 117 δέcποινα, Κύπρι, 522. δέcποινα, ποντία Κύπρι. Artemis: Hipp. 74 ὦ δέcποινα. Iph. Taur. 1082 ὦ πότνια. Hestia: Alc. 163 δέcποινα (cf. Schol. a. h. l.).[6]) Quam diligentissime operam navaverint, ut deus, ad quem preces dirigebantur, etsi nomen non appellabatur, recte significaretur, adverti potest etiam ex locis Homericis: cf. Odyss. II 262 c. schol., ubi Telemachus deum vocat verbis: ὃ χθιζὸc θεὸc, ἤλυθεc et Odyss. V 445 imprecatur Odysseus deum, qui mare perturbat, κλῦθι ἄναξ ὅτιc ἐccὶ. Atque multis aliis exemplis demonstratur, quam sancte riteque servatus sit mos ille nomen rectum afferendi sive nomine

1) De formulis ἐλθέ cet. in omnibus papyris usurpatis cf. indices apud *Dieterich, Suppl. XVI 1888. Abraxas. Wessely, Denkschriften der Wiener Akademie.* 1888. 1893. De ἐπάναγκοc v. *Buresch, Klaros* p. 20.

2) cf. *Usener, G. N.* p. 336 not. 9.

3) cf. *Usener, G. N.* p. 75 not. 3 et 316 sqq.

4) De more illo addendi, unde deus vel dea natus sit, vide infra p. 523.

5) In libris extat Ἄρτεμι, quae vox, cum versui accommodari non possit, eo cognoscitur, quod supra lineam vel ad marginem ad παῖ Ζηνὸc adposita erat. (v. Aristoph. Lys. 341 ὦ θεά: Schol. πρὸc τὴν θεὰν εὔχεται).

6) cf. ad πότνια, δέcποινα cet. *Usener G. N.* p. 222 sqq.

proprio addito sive alio modo potentia dei invocati expressa. Ut facile cognoscas omnibus temporibus morem illum vulgarem fuisse, adiungam nonnulla exempla:

Aeschyl. Ag. 160 Ζεὺς, ὅστις ποτ᾽ ἐστὶν, εἰ τόδ᾽ αὐτῷ φίλον κεκλημένῳ, τοῦτό νιν προσεννέπω (Chor.). Eur. frg. 912, 2 N.[2] Ζεὺς εἴτ᾽ Αΐδης ὀνομαζόμενος στέργεις. Plat. Phileb. 12 C καὶ νῦν τὴν μὲν Ἀφροδίτην, ὅπῃ ἐκείνῃ φίλον, ταύτῃ προσαγορεύω. Optime illustratur hic ritus illo loco Platonico: Kratyl. 400 E ἐν ταῖς εὐχαῖς νόμος ἐστὶν ἡμῖν εὔχεσθαι, οἵτινές τε καὶ ὁπόθεν χαίρουσιν ὀνομαζόμενοι ταῦτα καὶ ἡμᾶς αὐτοὺς καλεῖν.[1]) Cf. praecepta quae apud Menandrum *περὶ ἐπιδεικτικῶν . . . περὶ Σμινθιακοῦ* Rhet. gr. III, p. 438 l. 11 sqq. (Spengel) statuuntur: ὦ Σμίνθιε Ἄπολλον τίνα σὲ χρὴ προσειπεῖν πότερον ἥλιον . . . ἢ νοῦν . . . ἢ δημιουργὸν cet. et p. 445 l. 26 ποίαις σὲ προσηγορίαις προσφθέγξομαι; οἱ μέν σε Λύκειον λέγουσιν, οἱ δὲ Δήλιον, οἱ δὲ Ἀσκραῖον, ἄλλοι δὲ Ἄκτιον. Λακεδαιμόνιοι δὲ Ἀμυκλαῖον, Ἀθηναῖοι πατρῷον. Cf. Iuliani orat. VII 231 A (Hertlein) ὦ Ζεῦ πάτερ ἢ ὅτι σοι φίλον ὄνομα καὶ ὅπως ὀνομάζεσθαι. Servius ad Aen. II 351 et IV 577 *Pontifices ita precabantur: Iupiter optime maxime sive quo alio nomine te appellari volueris.* Vide praeterea Apul. met. 11, 2 in precatione: *sive tu Ceres . . . seu tu caelestis Venus . . . seu Phoebi soror . . . quoquo nomine quoquo ritu quaqua facie te fas est invocare;* atque denique Arnobius III 42 de invocatione gentili explicat: *usque adeo res exigit propriatim deos scire nec ambigere nec dubitare de uniuscunque vi nominis.*[2])

Itaque summi momenti esse affert scholiasta ad Il. V 114, quae epitheta singulis in causis deis tribuantur, his verbis: οἰκείως δὲ τοῖς παθήμασι οἱ εὐχόμενοι τοῖς θεοῖς τὰ ἐπίθετα ποιοῦνται καὶ νῦν μὲν ὁ καταπονούμενος ἀτρυτώνην, ἡ δὲ εὐχομένη τὴν Ἴλιον σῴζεσθαι ἐπικαλεῖται τὴν ἐρυσίπολιν (VI 305), οἱ δὲ τὴν λείαν λαβόντες ἀνατιθέασι τῇ ληϊτίδι (X 460). Eadem de causa Chryses Il. I 37 Apollinem ἀργυρότοξε invocat, ut sagittas pestiferas mittat, atque talia.

Satis superque demonstratum mihi videtur esse summa cura atque diligentia per multa saecula in invocandis deis nomina tractata

---

1) cf. *Schanz: Comment. Platonic. (Festgruss d. 20. Philologenversammlung zu Würzburg 1868)* p. 109. *Lasaulx: Gebet d. Griech. u. Römer (ind. Wirceburg. 1842)* p. 6 not. 18.

2) Formulam illam *Agahdius (Jahrb. f. class. Philol. Suppl. 1898 p. 132) indigitamentis tribuit.* De formula *sive . . . sive* cf. Horat. carm. saec. 15 *sive tu Lucina probas vocari seu Genitalis.* εἴτε . . . εἴτε cf. *Usener G. N.* p. 336 not. 11. Cf. compluria exempla a *Wissowa, Religion u. Cultus d. Römer.* Hdbch. V 4 (1902) p. 33 not. 1. 2. 3. Fortasse huc quadrant versus Aristoph. Ach. 566, ubi chorus Lamachum advocat quasi deum: ἰὼ Λάμαχ᾽ . . . ὦ βλέπων στραπάς, βοήθησον, ὦ γοργολόφα, φανείς· ἰὼ Λάμαχ᾽ ὦ φίλ᾽, ὦ φυλέτα. εἴτ᾽ ἔστι ταξίαρχος ἢ στρατηγὸς ἢ τειχομάχας ἀνήρ, βοηθησάτω τις ἀνύσας . . . cumulantur epitheta, auxilium petitur.

esse a Graecis. Attamen minime miraberis, quod in precibus illa diligentia servata est, si cognoveris, quanta fuerit vis nominis et in omnibus precationibus antiquissimorum populorum et in rebus magicis. Semper semperque accuratissime vis nominis explicatur, id quod facile cognoscas ex his exemplis, quae speciminis causa, quantum fors mihi obtulit, collegi:

de efficacia nominis apud Indos cf., quae *Oldenberg, Vedareligion* pp. 310. 480/81. 515, 1. 516/17 adnotat. de Arabibus *Wellhausen: Reste arabischen Heidentums*, edit. alt. 1897 p. 213 c. not. dicit: *„für die Götter ist der Name von allerhöchster Wichtigkeit . . . der Name ist der ganze Inhalt ihrer Offenbarung . . . nur wenn man ihren Namen kennt, kann man auf sie wirken und sie anbeten.“* Idem fere de Muhamedanis p. 199. Cf. *Freudenthal, Hell. Stud. II 172.* De Aegyptiis affert *Renouf: Vorlesungen über Ursprung und Entwicklung der Religion, erläutert an der Religion der alten Ägypter (autorisierte Übersetzung. Leipzig 1881)* p. 181 *„. . . an vielen Stellen gründet Osiris seine Ansprüche einfach auf seine Kenntnis der Namen der Götter. .“ p. 211 ex hymno quodam Aegyptiaco: „Dein Name soll mein Schutz sein.“* Revertamur ad Graecorum papyros magicas. Ubique eandem opinionem invenimus. Ita papyrus, quam *Dieterich, Abraxas* p. 119 sqq. edidit, inscripta est Βίβλος ἱερὰ ἐπικαλουμένη Μονὰς ἢ ὀγδόη Μωυσέως περὶ τοῦ ὀνόματος τοῦ ἁγίου.[1])

Ut eo clarius appareat summam vim magicam positam esse in scientia nominis, id quod semper innumerabili fere exemplorum numero demonstratur quodque, qui papyros perlegerit, facile intelleget, liceat mihi nonnullos locos efficacissimos afferre:

γνῶσις ὀνόματος passim summi momenti esse existimatur: cf. Pap. Berol. II 128 δῶρόν μοι ἐδωρήσω τὴν τοῦ μεγίστου σου ὀνόματος γνῶσιν. Pap. mag. mus. Lugd. Bat. ed. Dieterich, l. c. p. 799 III 196 καὶ ἐδωρήσω τὴν τοῦ μεγίστου ὀν[όματος] σου γνῶσιν ἣν καὶ τηρήσω. cf. Pap. Leid. V, p. III 15.

Atque si quis nomina cognoverat, deos se plane regere atque sua voluntate eorum potentia uti posse sibi persuaserat: cf. Pap. mag. mus. Lugd. Bat. p. 800 IV 11 ἐπάκουσόν μοι, ὅτι μέλλω τὸ μέγα ὄνο[μα] λέγειν. *Abraxas* p. 177 l. 24 ἐπίβλεψόν με . . . τὸν εἰδότα σου τὸ ἀληθινὸν ὄνομα καὶ αὐθεντικὸν ὄνομα, p. 178 l. 11 μέρισόν μοι ἀγαθά, αὔξησόν μοι τὸν βίον ὅτι . . ὕμνησά σου τὸ αὐθεντικὸν ὄνομα καὶ ἅγιον . . .; passim in papyris de nominibus illis magnis atque sanctis disseritur: cf. *Abraxas* 195 l. 4 δεῦρό μοι . . . οὗ ἐστιν τὸν κρυπτὸν ὄνομα καὶ ἄρρητον ἐν ἀνθρώποις . . . Pap. Mag mus. Lugd. Bat. p. 676 οὗτοί εἰσιν οἱ καλούμενοι πολοκράτορες

---

1) Vide *Dieterich, Abraxas* p. 22. 148. 160 not. 1 de deis advocatis, nomine enumeratis; cf. *Tylor, Anfänge der Cultur,* p. 368 sqq. v. p. 524 not. 3.

τοῦ οὐρανοῦ ὡς δεῖ σε ἀσπάσασθαι ὁμοίως ἕκαστον τῷ ἰδίῳ ὀνόματι . . . Pap. Paris. ed. *Wessely*, l. c. v. 1189 σὺ εἶ τὸ ὄνομα τὸ ἅγιον καὶ τὸ ἰσχυρὸν τὸ καθηγιασμένον ὑπὸ τῶν ἀγγέλων πάντων . . . v. 1609 ἐπικαλοῦμαί σου τὰ ἱερὰ καὶ κρυπτὰ καὶ μεγάλα ὀνόματα, οἷς χαίρεις ἀκούων. Cf. precationem illam supra p. 516 laudatam, ubi Hermes his verbis cogitur v. 20 οἶδά σου καὶ τὰ βαρβαρικὰ ὀνόματα.[1]) Sequuntur nomina illa, quibus deus significatur.

Quoniam satis dictum est de origine illius moris summa diligentia nomen dei invocati afferendi, ad aliam consuetudinem invocandi transgressi sumus, quae ex eodem fonte derivari potest. Ut enim rectum atque legitimum nomen nominetur, appellationes et epitheta deorum cumulantur atque ita πολυωνυμία deorum efficitur, qua dei celebrantur ita, ut quo maior sit numerus epithetorum, eo maiore fruantur honore dei.[2]) Optime illustratur illa consuetudo his locis: Aristoph. Plut. 1164, ubi Carion ad Mercurium dicit: ὡς ἀγαθόν ἐστ᾽ ἐπωνυμίας πολλὰς ἔχειν et precatione illa a Diana ad patrem directa: Callimach. hymn. ad Dian. 7 δός μοι πολυωνυμίαν. Atque apud omnes nationes omnique aetate hic mos pervulgaris erat usque ad id tempus, quo novi ritus statuebantur, secundum quos multa verba fieri in precibus vetabantur.

Renouf, l. l. p. 83: *„in der Litanei des Gottes Ra . . . wird derselbe Gott unter 75 verschiedenen Namen angerufen.“* Cf. *Zimmer, Altindisches Leben* p. 67. v. Lydus, de mensibus p. 118, ubi epitheta superant numerum triginta. Iulian. orat. 5, 179 D in prece ad Magnam Matrem.

Sed ex illis precibus quas ex Homerica aetate usque ad iniens saeculum quartum collegimus, nonnulla specimina, quibus epitheta cumulantur, congerere supervacaneum non erit, ut inde accuratius explicemus de forma ac vi ac ratione illorum epithetorum:

Il. I 37: κλῦθί μοι ἀργυρότοξ᾽ ὃς Χρύσην ἀμφιβέβηκας Κίλλαν τε ζαθέην Τενέδοιό τε ἶφι ἀνάσσεις Σμινθεῦ.[3]) II 412: Ζεῦ κύδιστε μέγιστε κελαινεφές αἰθέρι ναίων. Sophocl. Ai. 835: καλῶ δ᾽ ἀρωγοὺς τὰς ἀεί τε παρθένους ἀεί θ᾽ ὁρώσας πάντα τὰν βροτοῖς πάθη, σεμνὰς Ἐρινῦς τανύποδας. Eurip. Iph. Aul. 1570:

1) Cf. *Wünsch, Seth. Verfluchungstafeln* n. 49. 52 ἐξορκίζω ὑμᾶς, ἅγιοι ἄγγελοι καὶ ἅγια ὀνόματα.

2) Dei ipsi πολυώνυμοι appellantur: cf. nonnulla exempla apud *Usener G. N.* p. 334 not. 7. *Adami*, l. c. p. 240: quibus addam ex Papyris magicis haec: Papyr. Paris. vss. 2745. 2765. 2815. 2831; apud *Kenyon*, p. 82 vss. 503. 756. Papyr. 122 vs. 14.

3) Quanti aestimata sit vis illius precationis et quam vulgares versus illi Homerici fuerint, ex eo lucet, quod initium invenimus in prece magica (pap. Anastasi 5), Brit. Mus. XLVII (III saecul. p. Chr.). Cf. *Wessely (Gr. Zauberpap.* 1888) p. 9 et p. 149 sqq. *Kenyon*, l. l. p. 82 vss. 30. 31. 36. 37, ubi *Κύλλαν* extat et ἐπὶ βωμὸν ἔρεψα, quae vox βωμὸν ad verbum ἔρεψα eis, qui adhibebant hanc imprecationem, magis convenire videbatur quam νηὸν, quae vox in libris Homericis legitur: cf. Schol. ad h. l.

ὦ παῖ Ζηνός, ὦ θηροκτόνε, τὸ λαμπρὸν εἰλίσσουσ' ἐν εὐφρόνῃ φάος. Aristoph. pac. 974: ὦ σεμνοτάτη βασίλεια θεά, πότνι' Εἰρήνη, δέσποινα χορῶν, δέσποινα γάμων.

Haec fere summatim de more epitheta congerendi praefatus nunc pauca dicamus de forma atque vi epithetorum. Adduntur nomini dei et substantiva, et adiectiva, et participia, et sententiae relativae. Hoc quoque loco, quamquam de eadem consuetudine in hymnis componendis adhibita *Adami* nonnulla collegit l. c. p. 242 mihi liceat ex numero precationum usitatissimas formulas et substantiva et adiectiva et participia et sententias relativas adferre, ut ex formulis collectis vim sententiarum singulis deis tributarum eo facilius eligas; quae a p. 522 alia ratione congeram.

Frequentantur substantiva: ἄνα, ἄναξ, ἄνασσα: cf. Il. III 351. XVI 233, Aeschyl. Eum. 235, Soph. El. 645. 1376, Eurip. El. 678, Cycl. 599, Aristoph. pac. 238 av. 295. cf. p. 517. πάτερ. cf. p. 522 ab Euripidis aetate δέσποινα: cf. Eurip. Alc. 163, Hipp. 117. 522, Cycl. 350, Rhes. 608, Aristoph. pac. 271. δέσποτα: Eurip. Iph. Taur. 271, Aristoph. nub. 264, pac. 385. 399, Lysistr. 940; e numero adiectivorum afferam: κύδιστε μέγιστε cf. p. 522. πότνια, πότνιε: Soph. O. C. 84, Eurip. Iph. Taur. 1082. Hel. 1093, Phoen. 1365, Aristoph. pac. 271. 975, ran. 337 passim. cf. p. 517. Deinde epitheta illa sollemnia: σεμνός: Soph. Ai. 837, Aristoph. nub. 291, pac. 974 saepius. πολυτίμητος: Aristoph nub. 269. 293, vesp. 1001, equit. 1390, av. 667, Thesm. 286, ran. 337 et alia. Participia usitatissima nominentur: μεδέων: Il. III 276 (= 320, VII 202, XXIV 308), Aristoph. Lysistr. 834, equit. 763. ναίων, οἰκῶν: cf. p. 524. Sententiae relativae: ὅς . . . ἀμφιβέβηκας . . . ἀνάσσεις[1]) Il. I 37. 451; ὅς πάντ' ἐφορᾷς καὶ πάντ' ἐπακούεις: Il. III 277. ὅς . . . ἀνάσσεις: Odyss. XX, 112. ὅς μέδεις Τρίκκης καὶ Κῶν γλυκῆαν κἠπίδαυρον ᾤκηκας: Herond. mim. 4, 1. ὅς οἰκεῖς: Eurip. Hel. 962. ὅς . . . ἔχεις: Aristoph. nub. 264, ran. 659. εἴτε . . . κάθησθε . . . εἴτε . . . χορὸν ἵστατε . . . εἴτ' . . . ἔχετε. cf. p. 524.

Nunc autem electis atque digestis epithetis quaeramus, qua ratione illa additamenta congesta sint, atque illustremus, quae explicentur his epithetis. Nec vero, ut iam supra exposuimus, negandum est illam vocabulorum adiectionem evidentissime plerumque eo conspirare, ut dei hominum natura iudicati propitii fiant atque eo libentius petita dent.[2]) Utque his epithetis ornatui destinatis omni modo dei celebrentur, primum explicatur potentia eorum atque in universum natura et potestas singulorum deorum; tum saepe additur cognomen, quo ostenditur, unde natus sit deus[3]); deinde

1) cf. *Adami*, l. c. p. 243.
2) cf. *Bergk, Kl. Schriften* p. 703 not. 129.
3) cf. Menandri praecepta: *Rhetor. Graec. III (Spengel)* p. 438. *Adami*, l. l. p. 224 sqq.

nonnunquam adiciuntur loca, sive oppida sive montes, in quibus deus aut natus est aut imprimis colitur aut unde arcessitur.

Haec fere sunt genera epithetorum, quae ex formis illis derivari possunt quaeque, ut res postulat, in precibus minime usurpantur tam copiose quam in hymnis fieri solet, qui longe alia ratione adhibentur atque imprimis in honorem deorum destinati sunt. Iam vero proposita illa genera secundum deos, quibus adplicantur, exemplis eximiis explicemus atque probemus; atque incipiamus ab epithetis ad naturam et potentiam Iovis spectantibus, deinde sequantur alii dei invocati. Quam seriem testimoniorum enarrare non alienum esse mihi videtur, cum dei nominentur non ea ratione, qua p. 521, neque epitheta congerantur ut in Bruchmanni libro de Epithetis deorum edito, sed eo consilio collegi exempla eximia, ut demonstrem numerum epithetorum singulis deis una invocatione additorum, atque ut eorum vis varia ac diversa facilius intellegatur:

Ζεῦ πάτερ: Il. I 503. III 365. VIII 236. XV 372. XVII 645. XIX 270. XXI 273. Odyss. VII 331. XX 98; Ζεῦ πάτερ ἠδ' ἄλλοι μάκαρες θεοὶ αἰὲν ἐόντες: Odyss. XII 371; Ζεῦ πάτερ, ὅς τε θεοῖσιν καὶ ἀνθρώποισιν ἀνάσσεις: Odyss. XX 112; Ζεῦ πάτερ, Ἴδηθεν μεδέων, κύδιστε μέγιστε: Il. III 276. 320. VII 202. XXIV 308; Ζεῦ κύδιστε μέγιστε κελαινεφές, αἰθέρι ναίων: Il. II 412; Ζεῦ κύδιστε, μέγιστε: Il. III 298; Ζεῦ ἄνα: Il. III 351. XVI 233; Ὀλύμπιε μητίετα Ζεῦ: Il. I 508; μητίετα Ζεῦ: XV 377; Ζεῦ πατρῷε καὶ τροπαῖ' ἐχθρῶν ἐμῶν: Eurip. El. 671. Ζεῦ ξένιε: Cycl. 354; Ζεῦ πρόγονε: Orest. 1242; Ζεῦ μεγαβρόντα: Aristoph. vesp. 323. Apollo: ἄναξ: Il. XVI 514. 523; ἄναξ Ἄπολλον: Soph. El. 1376; ὦ Φοῖβ' Ἄπολλον Πύθιε: Aristoph. vesp. 869; ὦ δέσποτ' ἄναξ γεῖτον ἀγυιεῦ: vesp. 875. Athena: πότνι' Ἀθηναίη, ῥυσίπολι, δῖα θεάων: Il. VI 305; θεά: cf. p. 517; ἄνασσ' Ἀθάνα: Aesch. Eum. 235; δέσποιν' Ἀθάνα: Eurip. Rhes. 608; θεά ... ὦ χρυσολόφα ... πολιοῦχε: Aristoph. Lysistr. 341. Artemis: Ἄρτεμι, πότνα θεά, θύγατερ Διός: Odyss. XX 61; ὦ παῖ Ζηνός, ὦ θηροκτόνε: Eurip. Iph. Aul. 1571. Aphrodite: δέσποινα Κύπρι: Hipp. 117; δέσποινα ποντία Κύπρι: 522. Demeter: Δήμητερ ἑστιοῦχ': Eurip. Suppl. in.; Δήμητερ ἡ θρέψασα τὴν ἐμὴν φρένα: Aristoph. ran. 886; δέσποινα πολυτίμητε Δήμητερ φίλη: Thesm. 286. Hera: ὦ πότνι' ἢ Δίοισιν ἐν λέκτροις πίτνεις: Eurip. Hel. 1093; ὦ πότνια Ἥρα: Phoen. 1365. Poseidon: Ποσείδαον γαιήοχε: Odyss. III 55; Ποσείδαον γαιήοχε κυανοχαῖτα: Odyss. IX 528; ὦ πάτερ Πόσειδον: Eurip. Hipp. 887; πότνιε Πόσειδον: Hel. 1585. Hermes: Ἑρμῆ χθόνιε πατρῷ' ἐποπτεύων κράτη: Aeschyl. Choeph. init. Ἑρμῆ χθόνιε μέγιστε τῶν ἄνω καὶ κάτω: 124; χθόνι' Ἑρμῆ καὶ πότνι' Ἀρὰ: Soph. El. 111; ὦ φίλ' Ἑρμῆ: Aristoph. nub. 1478; ὦ δέσποθ' Ἑρμῆ: pac. 385. Hephaestus:

Ἥφαιστ' ἄναξ Αἰτναῖε: Eurip. Cycl. 599. Dionysus: ὦ Διόνυσε δέσποτα: Aristoph. Acharn. 247. Cf. alia numina invocata: δέσποτα Παλαῖμον: Eurip. Iph. Taur. 271; ὦ Λύκε δέσποτα γείτων ἥρως: Aristoph. vesp. 389; ὦ δέσποτ' ἄναξ ἀμέτρητ' Ἀήρ: nub. 264; αἰθὴρ ἐμὸν βόσκημα: ran. 892. Erinyes: Ἐρινύες, αἵ θ' ὑπὸ γαῖαν ἀνθρώπους τίνυνται: Il. XIX 259; ἐρινὺς . . . μεγασθενής: Aeschyl. Sept. 70; καλῶ δ' ἀρωγοὺς τὰς ἀεί τε παρθένους ἀεί θ' ὁρώσας πάντα τἀν βροτοῖς πάθη σεμνὰς Ἐρινῦς τανύποδας: Soph. Ai. 835; ταχεῖαι, ποινιμοί τ' Ἐρινύες: ibid. 843; σεμναί τε θεῶν παῖδες Ἐρινύες, αἳ τοὺς ἀδίκως θνῄσκοντας ὁρᾶθ': Soph. El. 112; πότνιαι δεινῶπες: O. C. 84; ὦ γλυκεῖαι παῖδες . . . Σκότου: ibid. 106. Γαῖ' ἄνασσα: Eurip. El. 678; ὦ νέρτερ' Ἅιδη: Hel. 969; ἠέλιος θ' ὃς πάντ' . . . ἐπακούεις: Il. III 277; ὦ φίλτατ' . . . Ἡράκλεις: Eurip. Heracl. 490; νύμφαι νηϊάδες: Odyss. XIII 356; κρηναῖαι: XVII 240; πετραῖαι: Eurip. El. 805; πολυτίμητοι Νεφέλαι: Aristoph. nub. 269; ὦ σεμνοτάτη βασίλεια θεά, πότνι' Εἰρήνη δέσποινα χορῶν, δέσποινα γάμων: pac. 974. Νηρέως ἄγαλμαθ'[1]), ὃς τὸν εὐγενῆ ἔτικτε πεντήκοντα Νηρῄδων χορόν: Eurip. Iph. Taur. 273.

Deinde mos est, ut paucis verbis, plerumque adiectivo vel talibus voculis: *παῖ, τέκος, κόρη, θύγατερ,* gens dei advocati explicetur[2]):

Athena: Αἰγιόχοιο Διὸς τέκος: Il. V 115. X 278. 284. Odyss. IV 762. VI 324; Διογενὲς θεά: Eurip. Cycl. 350; ὦ Διὸς κόρη: Phoen. 1373 cf. p. 522; Artemis: Ἄρτεμι πότνα θεὰ θύγατερ Διός: Odyss. XX 61; παῖ Ζηνός: Eurip. Iph. Aul. 1570; Λητοῦς κόρη: Hipp. 1092. Iph. Taur. 1398. Aphrodite: Κόρη Διώνης: Hel. 1098; ὦ παῖ Διώνης: frg. 177 N²; Nymphae: κοῦραι Διός: Odyss. XIII 356. XVII 240; Erinyes: σεμναί τε θεῶν παῖδες: Soph. El. 112; ὦ γλυκεῖαι παῖδες ἀρχαίου Σκότου: O. C. 106; Νηρέως κόραι: Eurip. Hel. 1585; ὦ ποντίας παῖ Λευκοθέας (Palaemon): Iph. Taur. 270; ὦ μελαίνης Νυκτὸς ἐκπαίδευμ' (Somnus): Cycl. 601; παῖ Πηλέως (Achilles mortuus): Hec. 534.[3])

Postremo derivantur epitheta vel additamenta ornantia e loci cuiusdam nomine, ut his exemplis:

Ὀλύμπιε: Il. I 508. XV 375; Ἄπολλον Πύθιε: Aristoph. vesp. 868; Ἥφαιστ' ἄναξ Αἰτναῖε: Eurip. Cycl. 599; Κύπρι: Hel. 1098. Hipp. 117. 522; Τριτογένει': Aristoph. Lysistr. 347; huc spectant: θεοί τ' ἐγχώριοι: Soph. El. 67; ὦ κατὰ χθονὸς θεαί:

---

1) Hoc exemplum accedat ad exempla ab *Adami* ad Soph. Antig. 1115 p. 241/42 collata; addam Papyr. mag. Paris. (*Wessely*) v. 2789 de Luna: νυκτὸς ἄγαλμα.

2) Cf. de hymnis *Adami*, l. l. p. 226 27.

3) Memoratu dignum mihi videtur plerumque deas esse, quibus gens addatur; quae quidem consuetudo in hymnis et in partibus choriacis ad utrumque genus pari modo quadrat.

Aeschyl. Eum. 115; Φοῖβε προστατήριε: Soph. El. 637; Λύκει' Ἄπολλον: Soph. El. 655. 1379. O. R. 919. Cf. *Usener, G.-N.* p. 213. 214. 234.

Saepe declaratur, ubi dei sint, ubique maxime colantur: Zeus: αἰθέρι ναίων: Il. II 412. XVI 233; οὐρανὸν . . ., ἵν' οἰκεῖς ἀστέρων ποικίλματα: Eurip. Hel. 1095; σύ τ' ὦ φαεννῶν ἀστέρων οἰκῶν ἕδρας: Cycl. 353; ἀλλ' ὦ φαεννὰς οὐρανοῦ ναίων πτυχάς: Phoen. 84; ὦ ναίων ἅλα πόντιε Πόσειδον: Hel. 1584; de mortuis: ὦ γέρον, ὃς οἰκεῖς τόνδε λάϊνον τάφον: Hel. 962; ὦ κάτω γῆς ἀνοσίως οἰκῶν πάτερ: El. 677; ὦ δῶμα ναίων νυκτὸς ὀρφναίας πάτερ: Orest. 1225; ὦ γῆς ὄχημα κἀπὶ γῆς ἔχων ἕδραν: Troad. 884; Ἀὴρ ὃς ἔχεις τὴν γῆν μετέωρον: Aristoph. nub. 264; Ἄπολλον ὅς που Δῆλον ἢ Πυθῶν' ἔχεις: ran. 659; Πoσειδῶν ὁ ἐπὶ Ταινάρῳ θεός: Acharn. 510. Prorsus non rarescit, id quod intellexeris ex nonnullis aliis exemplis: pap. mag. mus. Lugd. Bat. p. 806. VII 5: ὦ θεοὶ οὐράνιοι, ὦ θεοὶ ὑπὸ γῆν, ὦ θεοὶ ἐν μέσῳ κυκλούμενοι; II 28 p. 797: θεοὶ οὐράνιοι καὶ ὑπόγειοι καὶ ἀέριοι καὶ ἐπιχθόνιοι; p. 809. VIII 8: βασιλεύων τῆς ἄνω καὶ κάτω χώρας; p. 799. III 46: σὺ εἶ ὁ μέγας Ἄμμων ὁ ἐν οὐρανῷ ναίων. Pap. Berol. II vs. 101: σὲ καλῶ μέγαν ἐν οὐρανῷ. v. formulas: Ἴδηθεν μεδέων: Il. III 276. 320. VII 202. XXIV 308; ὃς Χρύσην ἀμφιβέβηκας Κίλλαν τε ζαθέην Τενέδοιό τε ἶφι ἀνάσσεις: Il. I 37. 451; Δωδωναῖε Πελάσγικε τῆλοθι ναίων, Δωδώνης μεδέων: Il. XVI 233 c. schol.; καλῶ χώρας ἄνασσαν τῆσδ' Ἀθήναιαν: Aeschyl. Eum. 288; σὺ δ' ὦ τὸν αἰπὺν οὐρανὸν διφρηλατῶν ἥλιε: Soph. Ai. 845; Δήμητερ ἑστιοῦχ' Ἐλευσῖνος χθονὸς τῆσδε: Eurip. Suppl. init.; Ἥρα τε βωμῶν ἣ Μυκηναίων κρατεῖς: Eurip. El. 674; Κύπρου καὶ Κυθήρων καὶ Πάφου μεδέους': Aristoph. Lysistr. 833. Cf. p. 521 (Herond.).[1])

Postremo pronuntiantur, — certo quodam ordine nonnunquam[2]) — sedes, unde vocatus deus redeat, vel unde audiat preces effusas.[3])

Hoc loco repetere mihi liceat e precibus Aristoph. nub. 269 sqq. traditis, quibus Orphicorum carmina illudi *Dieterich,* Mus. Rhen. vol. XLVIII p. 275 sqq. explicavit: vss. 269 sqq.: ἔλθετε δῆτ' . . . εἴτ' ἐπ' Ὀλύμπου κορυφαῖς ἱεραῖς χιονοβλήτοισιν κάθησθε[4]), εἴτ' Ὠκεανοῦ πατρὸς ἐν κήποις ἱερὸν χόρον ἵστατε Νύμφαις,

---

1) cf. Pap. 122 vs. 13 *(Kenyon)*: οἶδά σου Ἑρμῆ, τίς εἶ καὶ πόθεν εἶ καὶ τίς ἡ πόλις τοῦ Ἑρμοῦ πόλις. — v. Matth. VI 9: ὁ ἐν οὐρανοῖς; XI 25. 26: πάτερ κύριε τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς (= Luc. X 21).

2) cf. *Adami,* l. c. p. 229/30.

3) cf. *Tylor,* l. l. p. 368 . . . *„der du in dem Himmel bist oder auf der Erde, in den Wolken oder in den Tiefen, höre die Stimme dessen, der dich anfleht."*

4) cf. formulae gratia: Pap. Berol. II 101: σὲ καλῶ . . . ὃς καὶ οἰκεῖς . . . τὴν ὅλην οἰκουμένην ἐπὶ λωτῷ καθήμενος; Pap. Leid. V p. III vs. 9: ἐπὶ λωτῷ καθήμενος.

εἴτ' ἄρα Νείλου προχοαῖς ὑδάτων χρυσέαις ἀρύεσθε προχοῖσιν, ἢ Μαιῶτιν λίμνην ἔχετ' ἢ σκόπελον νιφόεντα Μίμαντος. Ita ex diversis caeli partibus multisque aliis locis arcessuntur dei, ut *Adami* l. l.: p. 229 sqq. copiose explicat. Attamen eum fugerunt cum hi duo loci e precibus sollemnibus collecti: Il. XVI 514 ... ὅς που Λυκίης ἐν πίονι δήμῳ εἷς ἢ ἐνὶ Τροίῃ et Aeschyl. Eum. 287 versus illi precationis illius maxime ritualis atque legitimae ad Athenam sanctissimis formulis pronuntiatae: καὶ νῦν ἀφ' ἁγνοῦ στόματος εὐφημῶς καλῶ χώρας ἄνασσαν τῆσδ' Ἀθηναίαν ἐμοὶ μολεῖν ἀρωγόν . . . vs. 292 ἀλλ' εἴτε χώρας ἐν τόποις Λιβυστικοῖς Τρίτωνος ἀμφὶ χεῦμα γενεθλίου πόρου, τίθησιν ὀρθὸν ἢ κατηρεφῆ πόδα, φίλοις ἀρήγους', εἴτε Φλεγραίαν πλάκα θρασὺς ταγοῦχος ὡς ἀνὴρ ἐπισκοπεῖ, ἔλθοι. κλύει δὲ καὶ πρόσωθεν ὢν θεὸς . . . tum versus illi magici Papyr. Berol. II 101 sqq.: σὲ καλῶ τὸν μέγαν ἐν οὐρανῷ . . . ὡς | κατοικεῖς τὴν ὅλην οἰκουμένην . . . ἐπὶ λωτ|ῷ καθήμενος καὶ λαμπυρίζων τὴν ὅλην οἰκουμένην. ὁ καταδείξεις . . . ζῷα, οὗ τὸ ἱερὸν ὄρνεον ἔχεις | ἐν τῇ στολῇ ἐν το[ῖς πυ]ρὸς ἀπηλιώτην μέρεσι τῆς Ἐρυθρᾶς | θαλάσσης ὡς[τ . . . ἔ]χεις ἐν τοῖς πρὸς βορρᾶ μέρεσι μορφὴν | νηπίου παιδὸς . . . | ἐν δὲ τοῖς πρὸς νότου μορφὴν ἔχεις τοῦ ἁγίου ἱέρακος . . . | 111 ἐν δὲ τοῖς πρὸς λίβα μέρεσιν μορφὴν ἔχων κροκοδίλου . . | . . ἐν δὲ τοῖς | 113 πρὸς ἀπηλιώτην μέρεσι δράκοντα ἔχεις πτεροφυῆ . . .[1])

II.

Quoniam satis probe mihi exposita videntur, quae invocatione sollemniter sancteque usurpata contineantur, aggrediamur ad partem alteram precationis, eamque plerumque mediam, ut ita dicam, epicam, qua permulta ac varia tractantur. Atque ut quae volumus summatim disseramus, primum quidem illa parte narratur, qua ratione petentes cum deo coniuncti sint quibusque rebus allatis se impetraturos esse, ut dei succurrant, sperent. Itaque discernendae sunt et eae causae, quae inter deos et petentes, et eae, quae inter deos et petita intercedant. Quas si perlustraverimus, plane ac dilucide inveniemus rudimenta illius opinionis praebere formam pactionis cuiusdam inter homines et deos initae, qua deus officio quodam obligatur donis antea acceptis, ut precantes audiat eorumque preces expleat, tamquam si foedus factum sit, in quo manere ille debeat. Atque illa sententia exprimitur formulis εἴπου ἐγὼ . . . νῦν σύ . . . et similibus in carminibus Homericis.[2]) Attamen posterioribus quoque

1) cf. *Parthey* ad h. l. *Berl. Sitzungs-Berichte 1865 phil. hist. cl. p. 165/66.*

2) De his exemplis infra persequendis cf. *Naegelsbach Hom. Th.* p. 215 et èditio tert. ab *Authenriet* curata p. 197 sqq., ubi in appendice not. 145 ex aliarum gentium moribus testimonia laudantur.

saeculis illa ratio reperitur[1]), etsi rudes, ut icta dicam, opiniones, quae illis formulis de ratione inter homines et deos intercedente proponuntur, in universum maioribus de deorum natura existimationibus cesserant.[2]) Itane vero? immo extant et in hac parte precationis vetustissimae opiniones! Ut in invocatione reliquiae precationis magicae, qua dei coguntur vi verbi atque formulae, ut dicto audientes sint, ita his sententiis ius quoddam, quo dei hominesque coniuncti sint, proponitur atque ita potestas deorum quasi vinculo quodam mortali ligatur. — Forma illa usitatissima optime illustratur versibus illis Homericis Il. I 37 sqq. κλῦθί μευ ἀργυρότοξ᾽ . . . εἴ ποτέ τοι χαρίεντ᾽ ἐπὶ νηὸν ἔρεψα, ἢ εἰ δή ποτέ τοι κατὰ πίονα μηρί᾽ ἔκηα ταύρων ἠδ᾽ αἰγῶν, τόδε μοι κρήηνον ἐέλδωρ . . .[3])

Cf.: Il. I 503 Ζεῦ πάτερ, εἴ ποτε δή cε μετ᾽ ἀθανάτοιcιν ὄνηcα ἢ ἔπει ἢ ἔργῳ . . . Od. XVII 240 εἴ ποτ᾽ Ὀδυccεύc ὔμμ᾽ ἐπὶ μηρί᾽ ἔκηε, καλύψαc πίονι δήμῳ, ἀρνῶν ἠδ᾽ ἐρίφων, . . . Il. XV 372 εἴ ποτέ τίc τοι ἐν Ἄργεΐ περ πολυπύρῳ ἢ βοὸc ἢ ὄϊοc κατὰ πίονα μηρία καίων εὔχετο νοcτῆcαι . . . τῶν μνῆcαι. Od. IV 763 εἴ ποτέ τοι . . . Ὀδυccεὺc ἢ βοὸc ἢ ὀίοc κατὰ πίονα μηρί᾽ ἔκηεν, τῶν νῦν μοι μνῆcαι. v. Callin. εἰc Δία *Bergk. Frg. poet. Lyr.* II p. 5, fr. 2, 2 μνῆcαι δ᾽ εἴ ποτέ τοι μηρία καλὰ βοῶν . . . formula legitima omissa illa sententia exhibetur: Il. VIII 240 ἀλλ᾽ ἐπὶ πᾶcι βοῶν δημὸν καὶ μηρί᾽ ἔκηα, ἱέμενοc Τροίην εὐτείχεον ἐξαλαπάξαι. ἀλλά, Ζεῦ, τόδε πέρ μοι ἐπικρήηνον ἐέλδωρ; cf. Aeschyl. Choeph. 255 καίτοι θυτῆροc καί cε τιμῶντοc μέγα πατρὸc νεοccοὺc τούcδ᾽ ἀποcφθείραc . . . Sept. 179 chor. φιλοθύτων δέ τοι πόλεοc ὀργίων μνήcτορεc ἐcτέ μοι. Lysiae II 39 ποῖαι δ᾽ οὐχ᾽ ἱκετεῖαι θεῶν ἐγένοντο ἢ θυcιῶν ἀναμνήcειc.[4])

---

1) v. infra p. 527.

2) De his sententiis atque rationibus primitivis conferas, quae *Ferd. Dümmler*, *Das griechische Weihgeschenk. Kl. Schriften.* II (1901) p. 189 sqq. congessit: v. p. 206 *„Mitunter tritt das Bewußtsein der Gegenseitigkeit ganz naiv zu Tage: „Dir, o Jungfrau, hat Telesinos auf der Akropolis dies Bild aufgestellt: wenn es dir gefällt, so gewähr' ihm die Mittel, dir bald wieder eins zu weihen“ . . . p. 207: „Das Verständnis für die meisten Typen privater Weihgeschenke giebt das Bedürfnis, sich der Gottheit in Erinnerung zu bringen oder im Gedächtnis zu erhalten, als ein zwar Hilfsbedürftiger, der sich aber für geleistete Hilfe wieder erkenntlich erweist.“*

3) cf. locos p. 520 not. 3 laudatos, ubi extat χαρίεντ᾽ ἐπὶ βωμὸν ἔρεψα. cf. schol. Bekk. ad ἔρεψα: . . . ἐcτέφετο γὰρ κιccῷ et *Ameis-Hentze*: *Anhang* ad h. l. cf. paraphrasin illius precationis: Plato. rep. III 394 A: πολλὰ τῷ Ἀπόλλωνι εὔχετο, τάc τε ἐπωνυμίαc τοῦ θεοῦ ἀνακαλῶν καὶ ὑπομιμνήcκων καὶ ἀπαιτῶν, εἴ τι πώποτε ἢ ἐν ναῶν οἰκοδομήcεcιν ἢ ἐν ἱερῶν θυcίαιc κεχαριcμένον δωρήcαιτο ὧν δὴ χάριν κατεύχετο τῖcαι τοὺc Ἀχαιοὺc τὰ ἃ δάκρυα τοῖc ἐκείνου βέλεcιν.

4) cf. Sophocl. Electra ed. *Kaibel* ad. v. 1383: *„Gebet und Erhörung verhalten sich wie Leistung und Gegenleistung.“ v. Naegelsbach. N. H. Th.* p. 215. *L. Schmidt:* l. c. II p. 3.

Summi momenti esse mihi videntur duo loci, qui ad hanc sententiam quadrant, ubi de morte Croesi regis agitur a Bacchylide 3, 35 his verbis: poeta regem in Apollinem invehentem inducit: ὑπέρβιε δαῖμον ποῦ θεῶν ἐστιν χάρις; ποῦ δὲ Λατοίδας ἄναξ, atque Herodotus 1, 87 eandem rem commemorat hanc in sententiam: ἐπιβώσασθαι τὸν Ἀπόλλωνα ἐπικαλούμενον, εἴ αὐτοῦ ἐδωρήθη παραστῆναι καὶ ῥύσασθαί μεν ἐκ τοῦ παρεόντος κακοῦ. Quid? Nonne his testimoniis demonstratur fuisse pervulgatam sententiam Croesum regem in rogo fumante ad Apollinem precatum esse atque deo obiecisse illum hoc in discrimine succurrere debere, cum antea tot sacrificia accepisset? Etiamsi non satis plane probari potest precem ipsam illis temporibus in promptu fuisse, tamen ex Herodoti verbis elucet sententiam illam atque formulas illas legitimas — ad εἴ τι cf. εἴ που, εἴ ποτε p. 526 de χαρίζεσθαι cf. Il. I 39 εἴ ποτέ τοι χαρίεντ' ἐπὶ νηὸν ἔρεψα, Odyss. XIX 397 τῷ γὰρ κεχαρισμένα μηρί' ἔκαιεν ἀρνῶν ἠδ' ἐρίφων; ὁ δέ οἱ πρόφρων ἅμ ὀπήδει. Aristoph. pac. 386 cf. Xenoph. Hipp. I 1 πρῶτον μὲν θύοντα χρὴ αἰτεῖσθαι θεοὺς ταῦτα διδόναι . . . ἀφ' ὧν θεοῖς μὲν κεχαρισμενώτατα ἄρξειας ἂν . . . Plato. Euthyph. 14 B ἐὰν μὲν κεχαρισμένα τις ἐπίστηται τοῖς θεοῖς λέγειν τε καὶ πράττειν εὐχόμενός τε καὶ θύων . . . republ. 3, 394 A (de Il. I 37 sqq.) ἐν ἱερῶν θυσίαις κεχαρισμένον δωρήσαιτο. Crit. 119 D ἐπευξάμενοι τῷ θεῷ τὸ κεχαρισμένον αὐτῷ θῦμα ἑλεῖν. Plut. Moral. 351 C.

ad δωρεῖσθαι cf. infra p. 531 — aetate illius scriptoris in sermone rituali usitatissimas fuisse. Eadem fere vis inest in verbis Clytaemnestrae ad Erinyes preces dantis: Aeschyl. Eum. 106 ἦ πόλλα μὲν δὴ τῶν ἐμῶν ἐλείξατε, χοὰς δὲ ἀοίνους, νηφάλια μειλίγματα . . . καὶ πάντα ταῦτα λάξ ὁρῶ πατούμενα. Sophoclis Electra veniam petens, quod non sacrificet, commemorat sacrificia antea oblata his verbis El. 1377 ἥ σε πόλλα δὴ ἀφ' ὧν ἔχοιμι λιπαρεῖ προύστην χερὶ. νῦν δὲ. cf. *Kaibel* ad h. l. In Euripidis fabulis haec sententia cognoscitur in precatione a Menelao ad Hadem data atque arrogantem quendam in modum pronuntiata, quasi ut in animos spectantium inducat poeta, quam inepta talia sint: Hel. 969 ὦ νέρτερ' Ἅιδη, καὶ σὲ σύμμαχον καλῶ, ὃς πόλλ' ἐδέξω τῆσδ' ἕκατι σώματα πεσόντα τὼμῷ φασγάνῳ, μισθὸν δ' ἔχεις· ἢ νῦν . . . ἀπόδος . . . ἢ . . . ἀνάγκασον . . . Idem fere significatur, etsi de hac quidem re formulae non inveniuntur, iis quae Orestes, Electra, Pylades Agamemnoni mortuo, ut auxilium ferat, narrant: Eurip. Orest. 1235 Or. ἔκτεινα μητέρ' Pyl. ἡψάμην δ' ἐγὼ ξίφους. El. ἐγὼ δ' ἐπενεκέλευσα κἀπέλυσ' ὄκνου. Or. σοί, πάτερ, ἀρήγων. El. οὐδ' ἐγὼ προύδωκά σε. Ratione inversa Theseus deum patrem de promisso admonet: Hipp. 887 ἃς ἐμοί ποτε ἀρὰς ὑπέσχου τρεῖς, μιᾷ κατέργασαι τούτων ἐμὸν παῖδ' . . . Apud poetas comicos haec: Pheracratis κραπάταλοι frg. 87 (Kock) ὦ δέσποτ' Ἀγυιεῦ, ταῦτά νυν

μέμνηcό μοι. Aristoph. pac. 385 μηδαμῶc εἴ τι κεχαριcμένον χοιρίδιον οἶcθαι παρ᾽ ἐμοῦ γε κατεδηδοκώc, τοῦτο μὴ φαῦλον νόμιζ᾽ ἐν τῷδε τῷ πράγματι.[1])

Quibus exemplis satis mihi illustratum videtur sententiam illam per multa saecula formulis legitimis et usurpatis et omissis genuina opinione durasse in Graecorum precatione neque quisquam ignorabit his quoque temporibus ab hominibus effundi preces, quibus deo merita obiciuntur vel vota promittuntur. Quem morem vota vel aliud quoddam emolumentum deis promittendi, quibus homines deos ad exaudiendas preces commovere vel iure quodam obstringere student, ad eandem genuinam opinionem referre licet. Ut enim exemplis supra allatis dei donis acceptis obligati sunt, ita votis, plerumque secundum temporis seriem preces sequentibus, eis persuadetur donis accipiendis vel alliciuntur, ut succurrant.[2])

cf.: Il. VI 306 ἆξον δὴ ἔγχοc Διομήδεοc, ἠδὲ καὶ αὐτὸν πρηνέα δὸc πεcέειν Σκαιῶν προπάροιθε πυλάων, ὄφρα τοι αὐτίκα νῦν δυοκαίδεκα βοῦc ἐνὶ νηῷ ἤνιc ἠκέcταc ἱερεύcομεν. X 291 παρίcταο καί με φύλαccε· cοὶ δ᾽ αὖ ἐγὼ ῥέξω βοῦν ἦνιν εὐρυμέτωπον ἀδμήτην, ἣν οὔπω ὑπὸ ζύγον ἤγαγεν ἀνήρ· τήν τοι ἐγὼ ῥέξω χρυcὸν κέραcιν περιχεύαc; v. Od. III 382 sqq. XIII 358 ἄταρ καὶ δῶρα διδώcομεν, ὡc τὸ πάροc περ, αἴ κεν ἐᾷ πρόφρων με Διὸc θυγάτηρ ἀγελείη αὐτόν τε ζώειν καί μοι φίλον υἱὸν ἀέξῃ. Athena Pandaro suadet, ut Apollini se sacrificium daturum esse polliceatur Il. IV 101: εὔχεο δ᾽ Ἀπόλλωνι . . . ἀρνῶν πρωτογόνων ῥέξειν . . . κλειτὴν ἑκατόμβην. Achilles Patroclum mortuum Hectorem traditurus patri his verbis lenire studet: Il. XXIV 595 cοὶ δ᾽ αὖ ἐγὼ καὶ τῶνδ᾽ ἀποδάccομαι, ὅcc᾽ ἐπέοικεν. Hymn. Hom. ad Ven. III 100 sqq. Anchises Venerem imprecans dicit βωμὸν ποιήcω, ῥέξω δέ τοι ἱερὰ καλὰ ὥρῃcιν πάcῃcιν. Bacchyl. X 104 Proclus Artemidi promittit: θύcω δέ coι εἴκοcι βοῦc ἄζυγαc φοινικότριχαc. Cf. Aeschyl. Choeph. 483 οὕτω γὰρ ἄν coι δαῖτεc ἔννομοι βροτῶν κτιζοίατ᾽· εἰ δὲ μή, παρ᾽ εὐδείπνοιc ἔcει ἄτιμοc ἐμπύροιcι κνιcωτοῖc χθονόc· v. 486

---

1) Scholiasta ad hunc locum advocat Hom. Il. I 39 εἴποτε . . . χαρίεντ᾽ . . . ἔρεψα.

2) De rudimentis illius sententiae adiungere liceat nonnulla alia exempla: Liv. X 19, 17: *dicitur Appius in medio pugnae discrimine ita ut inter prima signa manibus ad caelum sublatis conspiceretur, ita precatus esse: Bellona si hodie nobis victoriam duis, ast ego tibi templum voveo.* Cf. Herodot. II 181 εὔχεται (Ladice) ἐν τῷ νόῳ τῇ Ἀφροδίτῃ, ἤν οἱ ὑπ᾽ ἐκείνην τὴν νύκτα μιχθῇ ὁ Ἄμαcιc, τοῦτο γάρ οἱ κακοῦ εἶναι μῆχοc, ἄγαλμά οἱ ἀποπέμψειν εἰc Κυρήνην. IV 76 εὔξατο τῇ μητρὶ ὁ Ἀνάχαρcιc, ἢν cώc καὶ ὑγιὴc ἀπονοcτήcῃ ἐc ἑωυτοῦ, θύcειν τε κατὰ ταυτὰ κατὰ ὥρα τοὺc Κυζικενικοὺc ποιοῦνταc καὶ παννυχίδα cτήcειν. Speciminis causa cf. vota apud Indos usitata, quae laudat *Oldenberg* l. c. p. 306, 2 et apud *Tylor* l. l. II p. 367: *„Habe Mitleid und behüte mein Leben und ich will dir ein Opfer geben . . .“* v. *Dümmler* l. l.

Electra sententiam fratris sequitur κἀγὼ χοάς σοι τῆς ἐμῆς παγκληρίας οἴσω πατρῴων ἐκ δόμων γαμηλίους· πάντων δὲ πρῶτον τόνδε πρεσβεύσω τάφον.[1]) Eum. 289 Orestes Athenae pronuntiat: κτήσεται δ' ἄνευ δορὸς αὐτόν τε καὶ γῆν καὶ τὸν Ἀργεῖον λεὼν πιστὸν δικαίως ἐς τὸ πᾶν τε σύμμαχον. Eandem sententiam praebent verba Eteoclis: Aeschyl. Sept. 76 ξυνὰ δ' ἐλπίζω λέγειν. πόλις γὰρ εὖ πράσσουσα δαίμονας τίει v. schol. ad h. l. κοινωφελῆ καὶ ὑμῖν νομίζω λέγειν. Soph. El. 1382 v. supra p. 526 not. 4 — 455 . . . Ὀρέστην . . . ζῶντ' ἐπεμβῆναι ποδὶ, ὅπως τὸ λοιπὸν αὐτὸν (patrem) ἀφνεωτέραις χερσὶν στέφωμεν ἢ τανῦν δωρούμεθα. Cf. Eurip. Orest. 123, ubi Helena se sorori Klytaemnestrae voturam esse per Hermionen pollicetur: ἅπανθ' ὑπισχνοῦ νερτέρων δωρήματα. Iph. Taur. 1087 Iphigenia precationis vim auget his verbis: καὶ γὰρ ἐνθάδ' οὐ πρέπει ναίειν, παρόν σοι πόλιν ἔχειν εὐδαίμονα. Apud Aristophanem vota illa illuduntur hunc in modum: vesp. 394: κοὐ μή ποτέ σου παρὰ τὰς κάννας οὐρήσω μηδ' ἀποπάρδω. pac. 395 sqq., ubi petentes Hermen plurimis votis fatigant, ut reginam Εἰρήνην apportet. Cf. Thesmoph. 287 sqq. Illa serie innumerabilium votorum Aristophanes consulto consuetudinem votis deos commovendi illusisse videtur. Aristophanem etsi laudator veterum morum existimabatur, tamen a novis illis opinionibus praecipue Socrate auctore gliscentibus rudesque illas sententias consilio in dubium vocantibus novaque norma in iudicandis rebus et publicis et privatis irrepente non alienum fuisse et aliis exemplis infra p. 544 laudatis apparere puto atque spero.

Ut sacrificia antea oblata et vota postea solvenda deum iure quodam obstringere debent, ita pactum illud ipsum quasi ante oculos spectantium, ut ita dicam, initur in sacrificiis cum precibus coniunctis, quibus acceptis deus obligatur, ut munus munere penset. Optime illa genuina sententia sacrificii illustratur exemplis duobus Euripideis maxime egregiis: Hecub. 534 sqq. et Iph. Aul. 1570 sqq.[2]) Neque praetermittendum mihi videtur esse preces illas pronuntiari in immolandis hominibus; altera recitatur in immolanda Polyxena, altera in mactanda Iphigenia; atque inter se formulis sanctis congruunt, ut facile cognoscas:

Hecub. 534:	Iph. Aul. 1570:
ὦ παῖ Πηλέως, πατὴρ δ' ἐμός,	ὦ παῖ Ζηνός, ὦ θηροκτόνε, τὸ
δέξαι χοάς μου τάσδε κηλη-	λαμπρὸν εἱλάσσους' ἐν εὐφρόνῃ

1) Huc spectant illi versus: Choeph. 256, ubi Orestes Electra sorore recognita imprecans liberos Agamemnonis comparat cum aquilis desertis: πόθεν ἕξεις ὁμοίας χειρὸς εὔθοινον γέρας; — Choeph. 788 (chor.) Ζεῦ . . . φυλάσσοις . . . 792 δίδυμα καὶ τριπλᾶ παλίμποινα θέλων ἀμείψει.

2) Quamquam finis Iphigeniae Aulidensis, quae vocatur fabula, a multis viris doctis in dubium vocatus est, tamen mihi videor fieri non

τηρίους νεκρῶν ἀρωγούς· ἐλθὲ δ' ὡς πίῃς μέλαν κόρης ἀκραιφνὲς αἷμ', ὅσοι δωρούμεθα στρατός τε κἀγώ· πρευμενὴς δ' ἡμῖν γενοῦ. λῦσαί τε πρύμνας καὶ χαλινωτήρια νεῶν δὸς ἡμῖν πρευμενοῦς τ' ἀπ' Ἰλίου νόστου τυχόντας πάντας εἰς πάτραν μολεῖν.

φάος, δέξαι τὸ θῦμα τόδ' ὅ γέ σοι δωρούμεθα στρατός τ' Ἀχαιῶν Ἀγαμέμνων ἄναξ θ' ὁμοῦ. ἄχραντον αἷμα καλλιπαρθένου δέρης καὶ δὸς γενέσθαι πλοῦν νεῶν ἀπήμονα Τροίας τε πέργαμ' ἐξελεῖν ἡμᾶς δορί. —

Venio nunc ad ipsam explicationem illarum, quas attuli, precationum. Deus advocatur ad altaria — quam opinionem iam supra planius exposuimus — ut bibat sanguinem sacrum virginis immolatae.

Ad hanc opinionem genuinam, quam plurimis exemplis demonstrare supervacaneum est, spectant formulae in precibus magicis cum sacrificiis coniunctis usurpatae.

Cf. Papyr. Paris. v. 2501 παράσθητί μοι κυρία . . . 2543 δεῦρ' ἴθι . . . δεῦρ' — 2548 δεῦρ' ἴθι . . . 2550 δεῦρ' . . . καὶ μόλε νῦν νύχια . . . 2564 ἐλθ' ἐπ' ἐμαῖς θυσίαις . . . cf. Il. I 335 ubi Artemis Oineum alloquitur: ἄλλοι δὲ θεοὶ δαίνυνθ' ἑκατόμβας . . .[1])

Speciminis causa liceat afferre nonnulla exempla quibus illustretur, quam vulgaris fuerit opinio deos primo sacrificiis ipsis frui:

Cf. *Tylor* l. l. II 366 apud Polynesios: *„Hier ist Speise für viele, verzehre sie und sei uns gnädig um dieser Gabe willen.“* v. p. 376 sqq. ubi de sacrificiis eorumque vi generaliter agitur. Kaegi, *Rig-Veda* carm. 7 = 1, 152 vs. 7 *„zur Opferfreude lade ich in Ehrfurcht und herzlich Euch . . .“* 18, 3 = 7, 69 *„kehret helfend zu uns und trinkt den süſsen Trank.“* *Usener: Sintflutsagen* pag. 11 vs. 96 *„die Götter rochen den Duft, die Götter rochen den guten Duft, die Götter sammelten sich wie Fliegen um den Opfernden.“* pag. 19 (gen. 8, 21 Kautsch) *„als nun Jahve den angenehmen Duft roch, da beschloss er bei sich, ich will künftig die Erde nicht mehr zu Grunde richten . . .“*

Cum vero id praesertim periculum sit, ut deus dona sacrificiis oblata accipiat, persaepe formula illa usurpatur δέξαι.

v. supra v. 534. Eurip. frg. 912 N^2 χοὴν πέλανόν τε φέρω . . . σὺ δέ μοι θυσίαν ἄπυρον παγκαρπείας δέξαι πλήρη προχυθεῖσαν. Aristoph. nub. 269 sqq. ἔλθετε . . . ἐπακούσατε . . . δεξάμενοι θυσίαν καὶ τοῖς ἱεροῖσι χαρεῖσαι. pac. 977 δέξαι θυσίαν τὴν ἡμετέραν. Lysistr. 204 τὰ σφάγια δέξαι. vesp. 876 δέξαι ὅταν τελετὴν καινὴν — v. Aeschyl. Sept. 700 ἐκ χερῶν θεοὶ θυσίαν

posse, quin concedatur illum finem iam antiquis temporibus additum esse ideoque, si veteres preces perquiramus, adhiberi posse.

1) cf. *Stengel* l. l. p. 86 sqq.

δέχωνται. Xenoph. inst. Cyr. VIII 7, 3 Ζεῦ πατρῷε καὶ Ἥλιε καὶ πάντες θεοί, δέχεσθε τάδε ... Herod. IV 13 τἀπίδορπα δέξαισθε.

Neque praetermittendum mihi videtur, quia hoc loco in numero earum formularum commemorem verbum δωρεῖσθαι, quod iam supra Herodoti locum citantes p. 527 urgebamus; saepius invenimus illam vocem et de donis deis datis et ab eis acceptis usurpatam in precibus sollemnibus. Utar nonnullis documentis, quae mihi in promptu sunt:

Herodot. I 87. v. p. 527, VII 54 ... ἐδωρεῖτο; Soph. El. 457 ὅπως ... ἀφνεωτέραις χερσὶν στέφωμεν ἢ τανῦν δωρούμεθα vs. 1383 v. p. 529. Eurip. Iph. Aul. 1572 Hecab. 537 ... v. 530, Orest. 117 σὲ ταῖσδε δωρεῖται χοαῖς 123 ὑπισχνοῦ ... δωρήματα. Aeschyl. Pers. 523, Plato Euthyphr. 14 C οὐκοῦν τὸ θύειν δωρεῖσθαί ἐστι τοῖς θεοῖς, τὸ δὲ εὔχεσθαι αἰτεῖν τοὺς θεούς; Politic. 290 CD καὶ μὴν καὶ τὸ τῶν ἱερέων αὖ γένος ὥς τὸ νόμιμόν φησι, παρὰ μὲν δωρεὰς θεοῖς διὰ θυσιῶν ἐπιστῆμόν ἐστι κατὰ νοῦν ἐκείνοις δωρεῖσθαι· rep. 3, 394 A (ad Il. I 34 sqq.) εἴ τι πώποτε ... ἱερῶν θυσίαις κεχαρισμένον δωρήσαιτο ... Alc. II 10 ἕτεροι δ᾽ ἀναθήμασι δωρούμενοι τοὺς θεοὺς εὔχονται. praeterea locos quos e papyris erui: pap. mag. mus. Lugd. Bat. III 6 καὶ ἐδωρήσω μοι τὴν τοῦ ὄν σου γνῶσιν. pap. Berol. II 128 δῶρόν μοι ἐδωρήσω τὴν τοῦ μεγίστου σου ὀνόματος γνῶσιν. pap. Par. v. 491 θεοδώρητον (πνεῦμα). δώρημα deorum donum significans invenitur: Eurip. Heracl. 612. Med. 636. Hel. 883. Iph. Aul. 1074. Ion. 1428.

Transeamus ad alias causas, quibus petentes dei gratiam sibi conciliare et auxilium sibi vindicare student: ut exemplis moribusque supra allatis homines et donis antea oblatis et votis postea solvendis et sacrificiis in precatione ipsa datis deos, ut succurrerent, obligari putavisse illustratur, ita e sequentibus apparebit secundum ea, quae ab hominibus aequa atque iusta putarentur, etiam deos mortalium natura et moribus cogitatos acturos esse homines antiquos existimasse. Itaque saepenumero admoneri deos invenimus, ut cum antea auxilium praebuerint, his quoque in angustiis adiuvent. Quae sententia his formulis exprimitur: ἠμὲν δήποτ᾽ ... εἴ που, εἴποτε ... καὶ νῦν; πάρος ... νῦν.[1])

Cf. Il. I 453; XVI 236 ἠμὲν δή ποτ᾽ ἐμεῦ πάρος (XVI 236 ἐμὸν ἔπος) ἔκλυες εὐξαμένοιο ... ἠδ᾽ ἔτι καὶ νῦν μοι τόδ᾽ ἐπικρήηνον ἐέλδωρ. V 116 εἴποτέ μοι καὶ πατρὶ φίλα φρονέουσα παρέστης ... νῦν αὖτ᾽ ἐμὲ φῖλαι Ἀθήνη; X 278 ἥ τέ μοι αἰεὶ ἐν πάντεσσι πόνοισι παρίστασαι — νῦν αὖτε μάλιστά με φῖλαι Ἀθήνη. — cf. Eurip. Rhes. 609 ἐν πόνοισι

1) De illa formula nonnulla collegit exempla *Bloomfield* ad Aeschyl. Agam. 503. — *Naegelsbach. H. Th.*³ p. 200 sqq. N. H. Th. p. 215.

γὰρ παροῦς’ ἀμύνεις τοῖς ἐμοῖς ἀεί ποτε — X 285 σπεῖό μοι, ὡς ὅτε πατρὶ ἅμ’ ἕσπεο Τυδέϊ δίῳ ἐς Θήβας . . . sequuntur quae dea iuvante pater effecit. v. 291 pergit σὺν σοί; δῖα θεά, ὅτε οἱ πρόφρασσα παρέστης. ὣς νῦν μοι ἐθέλουσα παρίσταο καί με φύλασσε. Apud Pindarum Heracles Iovem ut Telamoni filium det imprecans exclamat Isth. V (VI) 42 εἴποτ’ ἐμᾶν, ὦ Ζεῦ πάτερ, θύμῳ θέλων ἀρὰν ἀκούσας . . . νῦν σε νῦν εὐχαῖς ὑποθεσπεσίαις λίσσομαι cf. Aeschyl. Ag. 520 εἴπου πάλαι . . . προσείδετ’ . . . δέξασθε. Soph. O.R. 165 (chor.) εἴ ποτε καὶ προτέρας ἄτας . . . ἠνύσατ’ . . . ἔλθετε καὶ νῦν.[1]) v. Eurip. Iph. Taur. 1082 ἥ περ μ’ Αὐλίδος κατὰ πτυχὰς δεινῆς ἔσωσας ἐκ πατροκτόνου χερός σῶσόν με καὶ νῦν. frg. 781 N [2] (Phaet.) vs. 59 σύ θ’ ὡς πάρος δέσποινα Δήμητρος κόρη Ἥφαιστέ τ’ ἔστε πρευμενεῖς δόμοις ἐμοῖς.[2])

Sed priusquam ad aliam causam transeamus, commemorare liceat et in aliis precibus talia reperiri. Speciminis gratia, quomodo Indi preces auxerint, afferam: cf. *Oldenberg* l. c. p. 436: *„Man unterstützt seine Bitten durch die Erinnerung an den eigenen Eifer, an die alte Freundschaft mit dem Gott und dessen frühere Wohlthaten“* cf. *Kaegi. R. V.* p. 43. not. 101 et *„70 Lieder“* 22, 5 = 10, 108.

Eiusdem generis est, quod petentes afferunt se, quia vinculo quodam cum deo invocato coniuncti sint, summo iure sperare eum petita effecturum esse.[3])

cf. Bacchyl. XVI 53 Ζεῦ πάτερ ἄκουσον εἴπέρ μ[ε κούρ]α Φοίνισσα λευκώλενος σοὶ τέκε . . . Pind. Ol. VI 58 ἐκάλεσε Ποσειδᾶν . . . ὃν πρόγονον. cf. Il. X 278 Rhes. 609 p. 531 laudatos. Philoct. 134 Odysseus de Athena ἣ σώζει μ’ ἀεί. Hippol. 887 Theseus ad patrem ὦ πάτερ Πόσειδον. Iph. Taur. 1399 Iphigenia: σῶσόν με τὴν σὴν ἱέρειαν. Phoeniss. 1365 Polyneices ad Heram: σὸς γὰρ εἰμ’, ἐπεὶ γάμοις ἔζευξ’ Ἀδράστου παῖδα καὶ ναίω χθόνα . . . Aeschylus Cererem, ut initiatus, Aristoph. ran. 886 ἣ θρέψασα τὴν ἐμὴν φρένα precatur.

Sed non solum is, qui ipse privato quodam vinculo cum deo coniunctus est, causam illam pronuntiat, ut sibi deorum auxilium paret, sed etiam ab iis, qui, cum in summis angustiis versentur, vinculo illo, ut ita dicam, indigent, a dei filio petunt, ut intercedat.[4]) Cf. ea quae a Diodoro 4, 61, Apollodoro 3, 12, 6. 9, 10 (Bekk.), Pausan. 2, 29, 2 narrantur de Aeaco.: oraculum suasisse in summa angustiarum versantibus, ut Aeacum . . . τὸν Διὸς καὶ Αἰγίνης . . . ad rogandum adducerent, tamquam si „εὐσεβέστατος“ ille summam auctori-

---

1) De Antig. 1140 v. *Adami* l. c. p. 234. 235 not. 1 locosque ab eo laudatos.

2) Huc referam: Aristoph. equit. 591 δεῖ γὰρ τοῖς ἀνδράσι τοῖσδε πάσῃ τέχνῃ πορίσαι σε νίκην εἴπερ ποτὲ καὶ νῦν.

3) cf. supra p. 511 *Naegelsbach: N. H. Th.* p. 224.

4) cf. *Lasaulx l. c.* p. 9.

tatem deos adeuntium haberet. Quid? Nonne similia ex aliis religionibus comparari possunt?

Sed mittamus hanc gravissimam rem atque transeamus ad reliquas causas, quibus imprecantes officio iustitiae vel aequitatis coactos esse deos adiuvare putaverint. Quibus in rebus deum describentes, quibus angustiis premantur orantes, ad misericordiam movent: Eurip. Electr. 1329 ἔνι γὰρ κἀμοὶ τοῖς τ' οὐρανίδαις οἶκτοι θνητῶν πολυμόχθων. v. *Spengler: Theologum. Euripid. Prg. Köln* 1863. p. 17 not. 47. Itaque haud raro copiose miseriae orantium explicantur; attamen advertendum est in scriptoribus tragicis interpretandis illustrandi causa, expositionis causa nonnunquam multa verba facta esse. Sed ne tritissimam rem repetam, locos tantum verbis non adiectis laudem:

Il. I 506 sqq., XVI 516, XXI 274, Odyss. V 445 sqq., Aeschyl. Choeph. 131/37, 247 sqq. Soph. Ai. 837. El. 118. O.R. 922. O.C. 101/105. Eurip. Alc. 164. El. 672. Hel. 1442. Heracl. 492. Cycl. 351. Aristoph. vesp. 328, 390.[1])

Praeterea, qua sint potentia, dei admonentur atque rogantur, ut adiuvent. Cf. locum a Naegelsbach laudatum: Theogn. 13 εὐχομένῳ μοι κλῦθι κακὰς δ' ἀπὸ κῆρας ἄλαλκε. σοὶ μὲν τοῦτο, θεά, σμικρόν, ἐμοῦ δὲ μέγα. Eiusdem generis sunt hi versus: Aeschyl. Choeph. 262/63 κόμιζ', ἀπὸ σμικροῦ δ' ἂν ἄρειας μέγαν δόμον. Eurip. Hel. 1444 κἂν ἄκρᾳ θίγῃς χερί, ἥξομεν ἵν' ἐλθεῖν βουλόμεσθα τῆς τύχης. Optime illam rem illustrant verba Eurip. Suppl. 65 sqq. ἔχομεν ἔνδικα . . . καί σοί τε πάρεστι σθένος. Quae cum ita sint, dei humano more instituti opem ferre debent. Quibus opinionibus commoti petentes talia proponunt humana: Iphigenia ad Artemin: Eurip. Iph. Taur. 1401 φιλεῖς δὲ καὶ σὺ σὸν κασίγνητον. Aristoph. vesp. 389 Philocleon ad Lycum: σὺ γὰρ οἷσπερ ἐγὼ κεχάρησαι τοῖς δακρύοισιν τῶν φευγόντων ἀεὶ καὶ τοῖς ὀλοφυρμοῖς.[2]) cf. Aeschyl. Choeph. 491 μέμνησο λουτρῶν, οἷς ἐνοσφίσθης κ. τ. λ. Soph. El. 68 auget Orestes precationis vim his verbis: σοῦ γὰρ ἔρχομαι δίκῃ καθαρτὴς πρὸς θεῶν ὡρμημένος. El. 117 τὸν ἐμὸν πέμψατ' ἀδελφόν, μούνη γὰρ ἄγειν οὐκέτι σωκῶ λύπης ἀντίρροπον ἄχθος. O.C. 102 δότε πέρασιν ἤδη καὶ καταστροφήν τινα, εἰ μὴ δοκῶ τι μειόνως ἔχειν, ἀεὶ μόχθοις λατρεύων τοῖς ὑπερτάτοις βροτῶν.

Sed non semper homines quasi animo submisso deos adeunt, sed etiam rati se optime scire, quo tempore modus miseriarum trans-

---

1) cf. de his *Naegelsbach: N. H. Th.* p. 215. — *Kaegi. R. V.* p. 43 ex carminibus laudat: *„wenn ich so viel besäſse, wie du, o Gott, ich würde den Sänger nicht der Armut preisgeben.“*

2) Huc quadrant in versibus Pind. Ol. I 77 verba Pelopis: φίλια δῶρα Κυπρίας ἄγ' εἴ τι, Ποσείδαον, ἐς χάριν τέλλεται. v. quae Boeckh adnotat ad h. l.

eatur, deos acerba reprehensione perstringunt.[1]) Cf. Herodot. VI 80 Cleomenis verba: ὦ Ἄπολλον χρηστήριε, ἦ μεγάλως μ' ἠπάτηκας φάμενος Ἄργος αἱρήσειν. Aeschyl. Eum. 106 ἦ πολλὰ μὲν δὴ τῶν ἐμῶν ἐλείξατε, χοάς τ' ἀοίνους, νηφάλια μειλίγματα, καὶ νυκτίσεμνα δεῖπν' ἐπ' ἐσχάρᾳ πυρὸς ἔθυον, ὥραν οὐδενὸς κοινὴν θεῶν. καὶ πάντα ταῦτα λὰξ ὁρῶ πατούμενα. Posteriore aetate illa reprehendendi consuetudo rarius invenitur, cum aliae sententiae vigerent.[2])

Sed Euripides reprehensionibus illis prudens ac consilio saepius usus est in precibus; cf. Hel. 1099 ἅλις δὲ λύμης, ἣν μ' ἐλυμήνω πάρος . . . 1102 τί ποτ' ἄπληστος εἶ κακῶν ἔρωτας ἀπάτας δόλιά τ' ἐξευρήματα ἀσκοῦσα φίλτρα θ' αἱματηρὰ δωμάτων; 1446 ἅλις δὲ μόχθων, οὓς ἐμοχθοῦμεν πάρος. Heraclid. 869 χρόνῳ μὲν τ' ἄμ' ἐπεσκέψω κακά . . . frg. 900 N² ὤφειλε δῆθεν, εἴπερ ἐστ' ἐν οὐρανῷ Ζεύς, μὴ τὸν αὐτὸν δυστυχῆ καθιστάναι. cf. Phoen. 86 v. *lin.* 28. — Inde proficiscitur Euripides philosophus et in deorum opiniones vulgares acerrime invehitur, ut iis, qui audiant et labores hominum in scaenam prodeuntium videant, demonstret, quam absurda sit eorum opinio, qui tales esse deos velint, quales homines iisdemque quibus humanam naturam affectionibus obnoxios cogitent. Ac primum quidem homines precantes dubitantes facit, num tales sint dei, quales tradantur: cf. Heracl. 490 ὦ φίλτατ', εἴ τις φθόγγος εἰσακούεται (Wil.) θνητῶν παρ' Ἅιδῃ. Hipp. 890 εἴπερ ἡμῖν ὤπασας σαφεῖς ἀράς. Hel. 1441 ὦ Ζεῦ, πατήρ τε καὶ σοφὸς κλῄζει θεός. Cycl. 354 Ζεῦ ξένι', ὅρα τάδ', εἰ γὰρ αὐτὰ μὴ βλέπεις, ἄλλως νομίζει Ζεύς, τὸ μηδὲν ὤν, θεός. Orest. 1231 ὦ πάτερ ἱκοῦ, δῆτ', εἰ κλύεις εἴσω χθονὸς τέκνων καλούντων.[3]) Phoen. 86 χρὴ δ', εἰ σοφὸς πέφυκας, οὐκ ἐᾶν βροτὸν τὸν αὐτὸν ἀεὶ δυστυχῆ καθεστάναι.

Etsi ante Euripidem iam multi de iis, quae de deorum natura fabulis tradebantur, dubitaverunt[4]), tamen poeta ille clarrissimus novas illas opiniones primus in preces inseruit, cum praesertim eos loquentes fingeret, qui egregiam imaginem tristissimae miseriae praebebant: cf. Hecubam in Troad. dicentem vss. 98/152. 469. 1240. 1280. 1295; et homines in Helena, Hercule, Ione fabulis loquentes.[5]) Sed non solum inanes illas nugas et commenta levia, quae mens in-

---

1) De exemplis Homericis cf. *Naegelsbach*: *H. Th.* p. 200.

2) cf. *Naegelsbach* N. H. Th. p. 224—27; de reprehensione oraculo delphico facta multa exempla afferri possunt. cf. *Nestle, Euripides, der Dichter der griechischen Aufklärung* p. 108 sqq.

3) In prece Hel. 965 generaliter Menelaus mortuos vim quandam habere infitiatur.

4) cf. *Decharme: Euripide et l'esprit de son théâtre* p. 59 sqq. *Schmidt* l. c. I p. 141. *Naegelsbach: N. H. Th.* p. 427 sqq. *Nestle* l. c. p. 87—152.

5) cf. locos a *Lübcker* l. c. p. 5, 11. a *Decharme* l. c. p. 64 sqq. collectos.

culta sibi finxerat, reiecit atque sprevit, sed etiam suam opinionem haud raro explicuit per eos, quos loquentes induxit: ita Amphitruoni preces illas captiosas Heracl. 339/47 pronuntianti Herculem verbis Xenophanis respondentem fingit a v. 1340.[1]) In Troad. cum Andromache et Cassandra tum Hecuba et sententias populares explicant et poetae opiniones proferunt: cf. vs. 914 sqq., ubi elegantissimam illam disputationem inter Helenam in deos transferre malefactorum culpam studentem et Hecubam Euripidis ipsius sententiam promulgantem a v. 969 et fabulas illas Iliacas acerrime refutantem inseruit.[2])

Etiamsi statuere nequeamus Euripidem certos homines, ut tales novas opiniones doceret, elegisse, tamen is, qui hanc partem precationum in Euripidis fabulis traditarum iterum atque iterum pervestigaverit pertractaveritque, qua tam varia et diversa proponuntur, cognoscet eas opiniones, quae minime cum religione populari pugnent et, quae sancta atque venerabilia vulgo habebantur, privent illa sanctitate, effundi per nuntios.[3]) Nuntius in scaenam prodit et oratione recta ad verbum preces cuiusdam recitat, non oratione obliqua ut apud Aeschylum Sept. 639 — uno loco Heraclid. 851/55 excepto —. Quae proprietas a ceteris poetis tragicis aliena summi esse momenti mihi videtur, cum hac ratione eas veteres opiniones, quibus, quamquam veras non putat, tamen carere non potest, nullo ipsius iudicio addito tribuit narrationibus nuntiorum.[4])

In numero earum precum, quae non per nuntios proferuntur, hae tantum reprehensione carentes inveniuntur: Iph. Taur. 1082—1088 preces ab Iphigenia sacerdote ad deam missae, Suppl. init. ab Aethra ad Cererem, quae fabula in universum sollemni quodam tenore scripta est[5]); El. 671: ab Electra et Oreste ad patrem mortuum datae; ceterae preces, quas adhibui, plenae sunt reprehensionis et contemptus deorum vulgarium, ut supra demonstravimus. Sed non solum veterem deorum opinionem contempsit, sed etiam novas de deorum natura sententias pronuntiavit, novos deos imprecatus est — cf. Troad. 884 sqq. et apud Aristoph. ran. 894 — et sanctiores et honestiores; neque ut attingam, quae ad hanc partem precationis pertinent, deos maximis sacrificiis votisque petita dare cogi posse, sed qua mente immolaretur, maxime interesse putabat. cf. frg. 327, 6 ⟨τοὺϲ⟩ θεοῖϲι μικρὰ θύονταϲ τέλη τῶν βουθυτούντων

---

1) cf. *Heracles* ed. *Wilamowitz*² ad. vs. 340 et 1340 et eiusdem *Griech. Trag.* I p. 288/89.

2) cf. *Steiger,* Philologus (1900) p. 362 sqq.

3) Exempla precum a nuntiis pronuntiatarum: Alc. 163/69. Hec. 532/37, Hel. 1584 sqq. Heraclid. 851 sqq. El. 805 sqq. Hipp. 1190 sqq. Iph. Aul. 1570 sqq. Iph. Taur. 269 sqq. 1398 sqq. Phoen. 1364 sqq. 1372 sqq.

4) Nuntiis omnino agendum non est, sed narrare tantum licet. cf. *Rassow: Quaestiones selectae de Euripideorum nuntiorum narrationibus.* Gryph. Diss. 1883. p. 17/18.

5) cf. Rohde, *Psyche* II² p. 253 not. 4.

ὄντας εὐσεβεστέρους (εἰσορῶ).[1]) *Nestle* l. c. p. 53, 10 c. not. et p. 117 planius de hac re disputat sententiasque illas tribuit Heraclito. Inde ab illo saeculo illam opinionem de sacrificiis eorumque vi semper pervulgatam invenimus: cf. Alcib. II 149 D, ubi contra τὸ θεοὺς θυσίαις τε καὶ εὐχαῖς πείθειν disputatur: cf. Plat. rei publ. 2, 364 B. 3, 399 B. legg. 10, 909 B. 931 BC.[1]) Xenoph. memorab. 1, 3, 3 de Socrate commemoratur: θυσίαις δὲ θύων μικρὰς ἀπὸ μικρῶν οὐδὲν ἡγεῖτο μειοῦσθαι τῶν ἀπὸ πολλῶν καὶ μεγάλων καὶ μεγάλα θυόντων.[2]) Apud Stoicos semper urgetur *mens pura* in precibus adhibenda[3]): v. Sen. epist. 95, 50 *vis deos propitiare? bonus esto, satis illos coluit, quisquis imitatus est.* 60, 1 *o quam inimica nobis sunt vota nostrorum!* cet. *sunt vota nostrorum* . . . cf. quae Persius secunda satira explicat, ubi doctrinam stoicam sententiae prioris aetatis de efficacia precum opponit. . . . vs. 3 *non tu prece poscis emaci* . . . *quae nisi seductis nequeas committere divis.* v. schol. ad. 4 *quia putant impia postulantes promissis votis deorum redimere voluntates.* vs. 48 *et tamen hic extis et opimo vincere ferto intendit.* cf. 73/75 c. schol. cf. Juv. sat. X inde passim talia explicantis. cf. Apoll. Tyan. epist. 26 (Hercher.) Porphyr. de abstinent. 2, 15 ad. Marcell. c. 19. Sed ne longius aberremus a proposito nostro, haec quidem statuamus: Ab Euripidis aetate, secundum doctrinas philosophorum, pervulgari coeptas esse sententias, secundum quas pars illa secunda in precibus tractandis omnino fere usurpari non posset. Non iam homines, ut ex exemplis supra allatis elucet, deos commovere atque iure quodam obstringere nitebantur, ut, quae sibi optabant, momento temporis darent, sed aliae rationes et honestiores adhibebantur. Itaque Euripides in precatione illa celeberrima Troad. 884 sqq.[4]) explicat, deum semper iustitia uti, eiusdemque iustitia confisus Socrates Xenoph. Mem. 1, 3, 2 deis permittit dare quae utilia sint, cum homines nesciant. Quae sententia apud Stoicos vulgaris erat: cf. Epictet. diss. 2, 1, 2, 95. 4, 4, 21 . . . εἰ ταύτῃ τῷ θεῷ φίλον, ταύτῃ γενέσθω atque inde usque ad Christi preces pervenit celeberrimas: cf. Matth. 26, 39 πάτερ μου, εἰ δύνατόν ἐστι, παρελθέτω ἀπ᾽ ἐμοῦ τὸ ποτήριον τοῦτο, πλὴν οὐχ ὡς ἐγὼ θέλω, ἀλλ᾽ ὡς σύ. Satis superque mihi videtur esse dictum quantam ad existimationem precantes pervenerint paulatim deorum eorumque consuetudinum cum hominibus initarum; attamen sequente parte denuo ad has opiniones revertamur.

---

1) cf. *Zeller: Philosophie der Griechen* II³ p. 785. 2) cf. *Schmidt* l. c. II 43. 3) cf. de Stoicorum precibus: *A. Bonhöffer*: *Die Ethik des Stoikers Epiktet.* 1894. p. 75 sqq. Zeller l. c. III³ p. 311. 313. d. *Dieterich: Necyia* p. 67 de his sententiis. 4) cf. *Nestle* l. c. p. 145: *Die Gottheit des Euripides.*

Quae sequuntur una cum his schedulis edentur in supplemento XXVIII annalium philologorum.

VITA

Natus sum ego, CAROLUS FRIDERICUS FERDINANDUS OSCARIUS RUDOLPHUS AUSFELD Slitesiae in oppido Hassiae a. d. V. Kal. Mai. a. 1877 patre JULIO matre JOANNA e gente BRIEGLEB. Fidem profiteor evangelicam. Primum adii scholam privatam Slitesiae, deinde receptus sum in numerum alumnorum paedagogii illius clarissimi Schnepfenthal; inde transmigravi in gymnasium Hilberthusanum, ubi anno 1896 maturitatis testimonium adeptus sum. In Hassiam reversus per tria semestria frequentavi universitatem Ludovicianam atque studiis philologicis me dedi. Autumno a. 1897 Berolinam migravi; inde vere a. 1898 reverti.

Proseminarii philologici Gissensis magistris usus sum DIETERICHIO, GUNDERMANNO, SCHWARTZIO, Berolinensis DIELSIO, DE WILAMOWITZIO. Per quattuor semestria sodalis fui seminarii philologici rectoribus DIETERICHIO et GUNDERMANNO; per bina semestria interfui seminario historico ONCKENII auspiciis, philosophico SIEBECKIO moderante. Ut exercitationibus archaeologicis interessem, mihi concessit SAUER.

Docuerunt me: BARTHOLOMAE, BEHAGHEL, v. BRADKE †, DIELS, A. DIETERICH, GUNDERMANN, HIRSCHFELD, HÖHLBAUM, ONCKEN, SAUER, SCHILLER, E. SCHMIDT, E. SCHWARTZ, SIEBECK, DE WILAMOWITZ. Maximas gratias ago omnibus his viris doctissimis. Eximias vero debeo gratias DIETERICHIO, a quo impulsus semperque liberalissimo consilio adiutus hanc disputatiunculam composui, atque GUNDERMANNO, quorum quanta fuerit erga me benevolentia nunquam obliviscar.